

วัฒนธรรมไทยในกรุงเทพฯ จากมุมมองของชาวตะวันตกในสมัยรัชกาลที่ 1-3

รัชกาลที่ 1: ช่วงเวลาแรกเริ่มแห่งการขยายตัวของกรุงเทพฯ กับความหลากหลายของประชากร และการเผยแพร่คริสต์ศาสนา

ภายหลังการล่มสลายของอาณาจักรอยุธยา และความพยายามในการรวบรวมแผ่นดินให้เป็นปึกแผ่นดั้งเดิมในสมัยธนบุรี กรุงเทพฯ หรือเมืองบางกอกได้ก้าวเข้าสู่ช่วงเวลาแห่งการเปลี่ยนแปลงอีกครั้ง เมื่อมีการย้ายศูนย์กลางทางการเมืองจากฝั่งตะวันตกมายังฝั่งตะวันออก ตามพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ภายหลังจากที่ทรงขึ้นครองราชย์เมื่อวันที่ 6 เมษายน พ.ศ. 2325 เนื่องจากพื้นที่เมืองธนบุรีฝั่งตะวันตกนั้นคับแคบและไม่สามารถขยายเมืองออกไปได้อีก ส่วนพื้นที่ฝั่งตะวันออกนั้นยังมีที่ราบขนาดใหญ่ นอกกำแพงเมืองซึ่งสร้างขึ้นพร้อมกับคูเมืองเมื่อปี พ.ศ. 2316¹ ดังนั้นจึงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระราชวังหลวงขึ้นใหม่ให้คล้ายกับพระราชวังที่กรุงศรีอยุธยา²

ในการนี้ได้โปรดเกล้าฯ ให้ขยายแนวกำแพงเมืองฝั่งตะวันออก และขุดคูพระนครใหม่ขนานไปกับแนวคูเมืองเดิม โดยริ้วซากป้อมบางกอกเดิมกับกำแพงเมืองธนบุรี และเริ่มขุดคูพระนครจากปากคลองบางลำพูไปจนถึงปากคลองโง่งอทางด้านใต้ และทรงพระราชทานนามให้แก่คูพระนครใหม่นี้ว่า “คลองรอบกรุง”³ รวมทั้งได้มีการสร้างป้อมขึ้นอีก 14 ป้อม⁴ และประตูเมืองอีก 63 ประตู ดังนั้นในช่วงเวลานี้เมืองบางกอกจึงมีพื้นที่กว้างขวางมากขึ้น

การสร้างพระนครขึ้นทางฝั่งตะวันออกทำให้ต้องมีการย้ายชุมชนชาวจีนที่ตั้งถิ่นฐานมาแต่เดิม ไปอยู่บริเวณนอกกำแพงเมืองทางด้านใต้หรือบริเวณลำเพ็ญในปัจจุบัน จนก่อให้เกิดย่านการค้าที่มีผู้คนอาศัยอยู่อย่างหนาแน่นและมีความเจริญที่สุคขึ้นในพระนคร

ดังนั้นด้วยความสำคัญต่างๆเหล่านี้ การตั้งมั่นอยู่ที่เมืองธนบุรีของพระยาตากจึงเป็นการเลือกที่มั่นที่เต็มไปด้วยความเหมาะสมและมีเหตุผล ภายหลังจากที่มีฐานที่มั่นอันมั่นคงแล้ว พระยาตากก็ได้รับการเชิญขึ้นเป็นกษัตริย์ แต่ต่อมาพระองค์ก็ไม่สามารถที่จะปกครองบ้านเมืองได้

¹ เมื่อปี พ.ศ. 2537 ได้มีการขุดค้นทางโบราณคดีและพบแนวกำแพงเมืองธนบุรีฝั่งตะวันออกที่บริเวณอนุสาวรีย์สหชาติ (หมุ) ซึ่งสร้างขึ้นพร้อมกับการขุดคูเมืองธนบุรีฝั่งตะวันออกเมื่อปี พ.ศ. 2316 (ปัจจุบันคือบริเวณคลองคูเมืองเดิม).

² คุรยละเอียดใน ศิลปากร, กรม, จดหมายเหตุกรุงรัตนโกสินทร์, กรุงเทพฯ: สหประชาพาณิชย์, 2525, หน้า 32-33.

³ เล่มเดียวกัน, หน้า 17.

⁴ ในปัจจุบันเหลืออยู่เพียง 2 ป้อม คือ ป้อมมหากาฬและป้อมพระสุเมรุ.

อีกต่อไป เจ้าพระยาจักรีซึ่งเป็นนายทหารที่เปี่ยมไปด้วยความสามารถมากที่สุดจึงได้ทำการปราบดาภิเษกขึ้นเป็นกษัตริย์ หรือที่ทราบกันทั่วไปในพระนามว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก หรือ รัชกาลที่ 1 และได้ทรงย้ายเมืองหลวงจากเมืองธนบุรีฝั่งตะวันตกมายังฝั่งตะวันออก เมืองธนบุรีจึงได้รับการสถาปนาชื่อใหม่ว่า กรุงเทพฯ เนื่องจากทรงเล็งเห็นว่า เมืองทางฝั่งตะวันตกน่าจะเป็นที่ตั้งมั่นในการสู้รบกับพม่าที่ดีกว่าฝั่งตะวันออก และทรงทราบว่าในขณะนั้นฝ่ายพม่าเริ่มเตรียมการโจมตีไทยอีกครั้ง

การย้ายเมืองมาทางฝั่งตะวันออกไม่ใช่แนวคิดใหม่ แต่เป็นแผนที่มีมาตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินแล้ว ยังไม่มีหลักฐานใดสนับสนุนแนวคิดนี้ แต่ก่อนมานี้ได้จากเหตุการณ์ต่างๆ คือ พื้นที่ฝั่งตะวันออกนั้นมีความกว้างขวาง และเหมาะสมสำหรับการปลูกข้าว ความสามารถในการรองรับการตั้งถิ่นฐานใหม่อาจดูได้จากก่อนการสร้างกรุงเทพฯ ก็ปรากฏว่ามีกลุ่มพ่อค้าชาวจีนมาตั้งถิ่นฐานอยู่ก่อนแล้ว ดังนั้นภายหลังจากที่มีการย้ายเมือง รัชกาลที่ 1 ก็โปรดให้ชุมชนชาวจีนย้ายไปอยู่นอกกำแพงเมืองใหม่ อีกประการหนึ่งพื้นที่ของพระราชวังภายในเมืองธนบุรีนั้นมีความคับแคบ ไม่สามารถขยายพื้นที่ให้กว้างขวางออกได้ เนื่องจากติดกับตลาดและวัด ที่พำนักอาศัยของขุนนางรวมทั้งพระราชวังก็ไม่สามารถสร้างให้ถาวรได้ ดังนั้นการสร้างเมืองบนพื้นที่แห่งใหม่จึงน่าจะเป็นสิ่งที่ดีกว่าและจำเป็นจะต้องสร้างโดยการนำกรุงศรีอยุธยาเป็นต้นแบบในการสร้าง และได้มีการก่อสร้างให้มีความคล้ายคลึงกันมากที่สุด

ร่องรอยที่สำคัญที่สุดอีกประการหนึ่งที่อธิบายว่า แนวคิดในการสร้างเมืองใหม่บนฝั่งตะวันออกน่าจะมีมาตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินก็คือ การขุดคูเมืองขึ้นบนพื้นที่ทางฝั่งตะวันออกหรือที่ปัจจุบันเรียกว่าคลองหลอด (คลองคูเมืองเดิม) ซึ่งได้ริเริ่มขึ้นในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินก็น่าจะแสดงให้เห็นถึงการบุกเบิกพื้นที่ เพื่อช่วยเหลือพื้นที่ฝั่งตะวันตกในยามศึกสงคราม ซึ่งเป็นงานที่ใหญ่มากหากการขุดคูนี้เป็นไปเพื่อจุดประสงค์นี้เพียงจุดประสงค์เดียว ดังนั้นการที่มีการขุดคูเมืองจึงน่าจะแสดงให้เห็นถึงแนวคิดในการย้ายไปตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ใหม่นั้นเอง

อีกประเด็นหนึ่งพระราชดำริของสมเด็จพระเจ้าตากสิน ที่ทรงต้องการย้อนกลับไปตั้งมั่นที่กรุงศรีอยุธยาเมื่อพระองค์ทรงมีกำลังพลมั่นคงแล้ว แต่การที่พระองค์ทรงตัดสินใจตั้งมั่นที่เมืองธนบุรีนั้นก็จะเป็นเพราะทรงเล็งเห็นว่า กรุงศรีอยุธยาเป็นเมืองท่าที่ไกลเกินไป ในขณะที่เมืองท่าอื่นๆ จำเป็นต้องได้รับการพัฒนาเสียก่อน ซึ่งไม่สามารถรองรับกับกิจการด้านการค้าและการเมืองของพระองค์ได้ การได้ย้อนกลับไปกล่าวถึงความสำคัญของเมืองธนบุรีในอีกประเด็นหนึ่งก็เพื่อจะชี้ให้เห็นว่า นอกจากเมืองธนบุรีจะมีความสำคัญทางด้านยุทธศาสตร์แล้ว เมืองธนบุรียังเป็นเมืองท่าที่สำคัญด้วย ดังนั้นการสร้างเมืองใหม่ฝั่งตะวันออกของเมืองธนบุรี จึงน่าจะเกี่ยวข้องกับฐานะการเป็นเมืองท่าของเมืองธนบุรีฝั่งตะวันตกที่มีอยู่แต่เดิมด้วย

แม้ว่าการค้าขายกับชาวต่างชาติจะรุ่งเรืองมาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาก็ตาม แต่กรุงศรีอยุธยาก็เป็นเมืองที่เข้าถึงยาก เต็มไปด้วยเกาะแก่งน้อยใหญ่ตามลำน้ำเจ้าพระยาที่คดเคี้ยว และเหนือเมือง

บางกอกขึ้นไปแม่น้ำก็เริ่มต้นเงินมากขึ้น ดังนั้นจึงไม่สามารถนำเรือที่มีระวางขนาดใหญ่เข้าไปถึงกรุงศรีอยุธยาได้ และด้วยเหตุที่แม่น้ำเจ้าพระยาเป็นอุปสรรคต่อการคมนาคมและการค้า ในสมัยสมเด็จพระไชยราชาธิราชจึงได้มีการขุดคลองบางกอกขึ้นเพื่อเป็นการย่นระยะทางนั่นเอง การขุดคลองในช่วงเวลานี้ทำให้แม่น้ำเจ้าพระยา ทำให้แม่น้ำเจ้าพระยามีความลึกและกว้างมากขึ้น ส่วนแม่น้ำเจ้าพระยาสายเดิมนั้น ได้กลายเป็นคลองบางกอกใหญ่และคลองบางกอกน้อย

มีการสร้างเมืองใหม่ขึ้นทางฝั่งตะวันออก และการสถาปนาชื่อให้เมืองใหม่ซึ่งมีความยาวมาก และอีก 4 ปีต่อมาภายหลังจากที่มีการสร้างเสร็จก็ได้เปลี่ยนชื่อใหม่อีกครั้งซึ่งใกล้เคียงกับชื่อเมืองในปัจจุบัน เพียงแต่ในขณะนั้นเรียกเมืองใหม่นี้ว่า กรุงเทพมหานคร บวรรัตนโกสินทร์..... แต่คำว่า”บวรรัตนโกสินทร์” นี้ได้รับการเปลี่ยนชื่ออีกครั้งในสมัยรัชกาลที่ 4 เป็น “อมรรัตนโกสินทร์” ซึ่งก็ได้ใช้ต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

การสร้างเมืองใหม่ขึ้นที่ฝั่งตะวันออกใช้เวลาทั้งหมด 4 ปี โดยใช้แรงงานของชาวลาวและชาวเขมร ในช่วงแรกนั้นสิ่งก่อสร้างต่างๆสร้างขึ้นด้วยไม้และต่อมาที่ขนย้ายอิฐเก่าจากกรุงศรีอยุธยาลงมาก่อสร้าง เมื่อมีการสร้างเมืองใหม่แล้ว ป้อมที่เมืองธนบุรีฝั่งตะวันตกก็ได้ถูกรื้อออก เนื่องจากรัชกาลที่ 1 ทรงเห็นว่า การควบคุมกำลังพลบนพื้นที่ทั้ง 2 ฝั่งในขณะเดียวกันเป็นเรื่องที่กระทำได้ยาก ในการสร้างเมืองใหม่นี้ได้มีการขุดคูเมืองขึ้น โดยรอบทั้งนี้ก็เพื่อป้องกันเมืองและยังเป็นไปเพื่อการระบายน้ำ มีการสร้างกำแพงเมือง ป้อมประตูต่างๆ รวมทั้งวัดวาอาราม ซึ่งมีความคล้ายคลึงกับแบบแผนเมืองของกรุงศรีอยุธยาอย่างยิ่ง ดังนั้นผู้เขียนจึงเห็นว่า รัชกาลที่ 1 จึงไม่ได้มีพระราชประสงค์ที่จะสร้างเมืองใหม่ แต่พระองค์มีพระราชประสงค์ที่จะสร้างกรุงศรีอยุธยาให้กลับมามีชีวิตชีวาอีกครั้ง

อย่างไรก็ตามการสร้างพระนครขึ้นใหม่ในครั้งนี้ก็ไม่ได้ทำให้ชาวตะวันตก เข้ามามีการค้าขายกับสยามอย่างคับคั่งเหมือนเช่นที่เคยเกิดขึ้นเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยา ในรัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์ ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากการดำเนินนโยบายปิดประเทศในสมัยสมเด็จพระเพทราชา ที่ทำให้ปริมาณการค้าขายกับชาวตะวันตกลดจำนวนลงเป็นอย่างมาก นอกจากนี้สาเหตุสำคัญที่สัมพันธ์ไมตรีระหว่างสยามกับชาติตะวันตกยังคงหยุดนิ่งอยู่ก็คือ สยามเองยังคงอยู่ในช่วงปรับปรุงและฟื้นฟูประเทศภายหลังสงครามกับพม่าและการเสียกรุงครั้งที่ 2 โดยในสมัยกรุงธนบุรีนั้นสมเด็จพระเจ้าตากสินทรงให้ความสำคัญในการติดต่อค้าขายกับจีนมากกว่า และต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 1 ทางฝ่ายชาติตะวันตกเองก็ยังทำสงครามกันอยู่ ดังนั้นในช่วงเวลานี้สัมพันธไมตรีของทั้งสองฝ่ายจึงยังคงอยู่ในภาวะชะงักงัน⁵

⁵ ศิลปากรรม, ประชุมพงศาวดารภาคที่ 62 เรื่องทูตฝรั่งเศสสมัยกรุงรัตนโกสินทร์, CD Rom ประชุมพงศาวดารภาคที่ 1-82 ฉบับพิมพ์ครั้งแรก (พ.ศ. 2475-2537), หน้า 2.

อย่างไรก็ตามหากพิจารณาจากเอกสารชาวต่างชาติ ซึ่งเป็นคณะบาทหลวงชาวฝรั่งเศสที่เข้ามายังสยามตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเจ้าเอกทัศแห่งกรุงศรีอยุธยา และยังคงอยู่ในประเทศสยามต่อเนื่องมาจนถึงช่วงต้นรัตนโกสินทร์ กลับพบความเคลื่อนไหวทางด้านวัฒนธรรมภายในกรุงเทพฯที่น่าสนใจยิ่ง โดยเฉพาะการกล่าวถึงความปรารถนาของรัฐบาลสยามที่ต้องการจะกลับมาทำการค้าขายกับชาวตะวันตกอีกครั้ง ความต้องการดังกล่าวนี้เท่ากับเป็นการฟื้นฟูให้กรุงเทพฯกลับมาเป็นเมืองท่าที่มีชีวิตชีวาดังเดิม โดยในช่วงเวลานี้รัชกาลที่ 1 ได้โปรดเกล้าฯให้เจ้าพระยาพระคลังมีพระราชสาส์นไปถึงเมืองมาเก๊าซึ่งอยู่ในความครอบครองของชาวโปรตุเกส เพื่อให้ทราบว่าจะพระองค์มีพระราชประสงค์ที่จะเจริญสัมพันธไมตรีและทำการค้าขายด้วย ในกรณีนี้ยังมีพระราชประสงค์ให้คณะบาทหลวงชาวฝรั่งเศส ที่ถูกขับไล่ออกนอกสยามในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินเดินทางกลับมายังสยามด้วย แต่ในส่วนของการค้าขายกับสยามนั้นทางมาเก๊ากลับไม่ได้กระตือรือร้นนัก⁶ และปรากฏว่าต้องใช้เวลาถึง 5 ปี (พ.ศ.2329) กว่าที่ทางมาเก๊าจะนำสาส์นมาถวายรัชกาลที่ 1 และภายหลังพิธีการดังกล่าวนี้ก็ยังไม่ปรากฏว่าสยามกับโปรตุเกสมีการค้าขายระหว่างกัน⁷

การที่รัฐบาลสยามต้องการทำการค้าขายกับชาติตะวันตกอีกครั้งนั้น อาจเป็นผลสืบเนื่องมาจากความต้องการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจภายในประเทศ ภายหลังจากภาวะความสับสนวุ่นวายที่เกิดขึ้นในช่วงการเสียกรุงครั้งที่ 2 ซึ่งเอกสารของคณะบาทหลวงชาวฝรั่งเศสเล่มเดียวกันนี้ ได้กล่าวถึงปัญหาน้ำท่วมในกรุงเทพฯ จนทำให้เรือกสวนไร่นาเสียหายและเกิดภาวะข้าวยากหมากแพงไว้ดังนี้:

“ถ้าพม่ายกเข้ามาคราวใด อาหารการกินในเมืองไทย ก็แพงขึ้นทุกที วันนี้เข้าเกวียนหนึ่ง ๘๐ สักเล็กเป็นราคาถึง ๔๕ บาท (เหรียญ ๒๗ เหรียญ) แต่การที่เข้าแพงนั้นเป็นด้วยในเดือนตุลาคมและพฤศจิกายนน้ำท่วมมากซึ่งทำให้เข้าในนาเสียเป็นอันมาก ทั้ง ทำให้ผลไม้ตามสวนในบางกอกและในที่ใกล้เคียงล้มตายมากที่สุด ที่เมืองเขมรน้ำก็ท่วมนาเสียและต้นผลไม้ล้มตาย

⁶ ศิลปากร, กรม, ประชุมพงสาวดารภาคที่ 39 เรื่องจดหมายเหตุของคณะบาทหลวงฝรั่งเศสซึ่งเข้ามาตั้งกรุงศรีอยุธยาตอนแผ่นดินพระเจ้าเอกทัศกับครั้งกรุงธนบุรีแลกรุงรัตนโกสินทรตอนต้น, CD Rom ประชุมพงสาวดารภาคที่ 1-82 ฉบับพิมพ์ครั้งแรก (พ.ศ. 2475-2537), หน้า 140-141.

⁷ Alec Waugh, Bangkok: Story of a city, Bangkok: Orientation Ltd., 1990, p. 23.

เหมือนกับในเมืองไทย แต่ที่อาหารการกินแพงนั้น ก็เพราะพม่าข้าศึกมาช่วยกิน และเผาเสียก็มากเหมือนกัน”⁹

เนื้อหาส่วนนี้นอกจากจะชี้ให้เห็นว่า กรุงเทพฯ ในช่วงเวลานี้ได้เกิดภัยธรรมชาติจนประสบปัญหาทางด้านเศรษฐกิจแล้ว ยังมีประเด็นที่น่าสนใจอีกประเด็นหนึ่งก็คือ ฐานะการเป็นเมืองแห่งการเกษตรกรรมที่สามารถเลี้ยงตัวเองได้ ด้วยการทำนาปลูกข้าวและการทำสวนผลไม้ต่างๆ ควบคู่ไปกับการเป็น”เมืองหลวง” และ “เมืองท่า”

ความหลากหลายในการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ส่วนต่างๆของกรุงเทพฯ นั้น นำมาเชื่อมโยงได้กับลักษณะการจัดผังเมืองกรุงเทพฯ โดยสามารถแบ่งพื้นที่การใช้สอยกรุงเทพฯ ออกเป็น 2 ส่วนคือ พื้นที่สำหรับการอยู่อาศัยและประกอบกิจการพาณิชยกรรมซึ่งจะอยู่ภายในเขตกำแพงเมืองใหม่ และพื้นที่สำหรับการเกษตรกรรมซึ่งจะอยู่นอกเขตกำแพงเมืองออกไป ดังนั้นการขยายตัวของกรุงเทพฯ จึงหมายถึงการขยายขอบเขตของเมืองให้มีความกว้างขวางขึ้น และอีกนัยหนึ่งก็ชี้ให้เห็นว่า กรุงเทพฯ มีประชากรจำนวนมากขึ้นนั่นเอง โดยประชากรส่วนหนึ่งนั้น ได้อพยพและถูกกวาดต้อนมายังกรุงเทพฯ ตั้งแต่คราวที่สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงทำสงครามกับหัวเมืองต่างๆเพื่อรวบรวมประเทศ และในช่วงเวลานี้ก็ปรากฏว่ามีการกวาดต้อนเอาเชลยชาวญวนอีกประมาณ 400 คน มาอยู่อาศัยบริเวณนอกเมืองร่วมกับเชลยชาวเขมรจำนวน 600 คน นอกจากนี้ยังมีชาวลาวที่อพยพมาอยู่ในกรุงเทพฯ อีกจำนวน 800 คน¹⁰ ดังนั้นการกวาดต้อนเชลยจึงเป็นการเพิ่มจำนวนประชากรและจำนวนแรงงานที่ได้ผลภายในระยะเวลาอันสั้น วิธีการดังกล่าวนี้ส่งผลให้กรุงเทพฯ ประกอบไปด้วยประชากรหลากหลายเชื้อชาติเพิ่มเติมจากชาวมลายู ชาวมอญ ชาวญวน และชาวจีน ซึ่งได้มีการจัดตั้งเป็นชุมชนอยู่ก่อนแล้ว

ความหลากหลายทางด้านเชื้อชาติมีนัยที่แสดงให้เห็นถึง ความคิดและความเชื่อทางด้านศาสนาของประชากรในกรุงเทพฯ ที่แตกต่างกัน ซึ่งมีทั้งศาสนาพุทธ ศาสนาคริสต์ และศาสนาพระมหากษัตริย์หรือศาสนาอิสลาม ซึ่งในมุมมองของชาวตะวันตกแล้วความเชื่อที่ประเสริฐที่สุดย่อมเป็นความเชื่อตามหลักคริสต์ศาสนา และภารกิจสำคัญที่สุดของคริสต์ศาสนาก็คือการเผยแพร่ความเชื่ออันประเสริฐนี้ ดังนั้นนอกเหนือจากการติดต่อค้าขายกับสยามจึงปรากฏว่าได้มีมิชชันนารีคณะต่างๆเข้ามาทำการเผยแพร่คริสต์ศาสนาในสยามตั้งแต่สมัยอยุธยาอย่างต่อเนื่อง และเนื้อหาต่างๆ ที่ปรากฏในบันทึกของมิชชันนารี จึงมีความเกี่ยวข้องกับคริสต์ศาสนาโดยตลอด

⁹ ศิลปากร,กรม, ประชุมพงศาวดารภาคที่ 39 เรื่องจดหมายเหตุของคณะบาทหลวงฝรั่งเศสซึ่งเข้ามาตั้งกรุงศรีอยุธยาตอนแผ่นดินพระเจ้าเอกทัศกับกรุงธนบุรีแลกรุงรัตนโกสินทรตอนต้น, CD Rom ประชุมพงศาวดารภาคที่ 1-82 ฉบับพิมพ์ครั้งแรก (พ.ศ. 2475-2537), หน้า 156-157.

¹⁰ เรื่องเดียวกันหน้า 158-159 และ 162-163.

อย่างไรก็ตามแม้จะมีความพยายามเผยแพร่คริสต์ศาสนาอย่างจริงจัง แต่เอกสารของสำนักมิสซังต่างประเทศแห่งกรุงปารีสก็ได้มีการบันทึกไว้ว่า ชาวสยามในกรุงเทพฯ มีความเคารพนับถือในพุทธศาสนาอย่างเคร่งครัด ถึงแม้ว่าจะมีมิชชันนารีเข้ามาเผยแพร่คริสต์ศาสนา ก็ยังคงไม่สนใจและไม่ยอมเปิดรับความเชื่อใหม่นี้ ชาวสยามเชื่อในเรื่องเคราะห์กรรมชะตาชีวิต โดยมีพระสงฆ์เป็นผู้กำจุนศาสนา อย่างไรก็ตามการส่งคณะมิชชันนารีเข้ามายังสยามเพื่อเผยแพร่คริสต์ศาสนา ยังคงเป็นหนทางเดียวที่จะสร้างองค์ความรู้ใหม่ให้เกิดขึ้นในหมู่ชาวสยามได้ แม้จะได้รับความยากลำบากเพียงใดก็ตาม¹¹

ความขัดแย้งอันรุนแรงระหว่างความคิดและความเชื่อที่ไม่สอดคล้องกันระหว่างพุทธศาสนากับคริสต์ศาสนาได้เกิดขึ้นในสมัยธนบุรี โดยเฉพาะมุมมองที่แตกต่างกันในเรื่องการฆ่าสัตว์ซึ่งทางพุทธศาสนาถือว่าเป็นบาป แต่ทางคริสต์ศาสนาถือว่าไม่บาปเนื่องจากพระเจ้าประทานสัตว์มาให้เป็นอาหารของมนุษย์ รวมทั้งเหตุการณ์ที่ขุนนางสยามซึ่งเปลี่ยนไปนับถือคริสต์ศาสนา ไม่ยอมเข้าร่วมพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา เนื่องจากขัดต่อหลักความเชื่อของคริสต์ศาสนาที่ให้นับถือพระผู้เป็นเจ้าแต่เพียงพระองค์เดียว จนเป็นเหตุให้สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงกริ้วมาก และรับสั่งให้จำคุกสังฆราชเลอบองรวมทั้งมิชชันนารีอีก 2 คน เหตุการณ์ยังคงบานปลายต่อมาและปรากฏว่าเมื่อปี พ.ศ. 2322 คณะมิชชันนารีชุดนี้ต้องเดินทางออกจากประเทศสยาม¹²

ต่อมาเมื่อรัชกาลที่ 1 ได้ทรงขึ้นครองราชย์แล้ว สภาพการณ์ต่างๆ ก็ดีขึ้น มิชชันนารีชุดนี้จึงได้เดินทางกลับเข้ามาใหม่ในช่วงปี พ.ศ. 2327 และรัชกาลที่ 1 ก็ทรงผ่อนคลายนโยบายความตึงเครียดที่ยังคงดำเนินอยู่ ด้วยการมีพระบรมราชานุญาตให้ทหารที่นับถือคริสต์ศาสนาไม่ต้องเข้าร่วมในพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา แต่ขุนนางฝ่ายต่างๆ ยังต้องเข้าร่วมพิธีอันศักดิ์สิทธิ์นี้อยู่¹³

ดังนั้นในช่วงเวลานี้ความคิดและความเชื่อทางศาสนาที่ไม่สอดคล้องนี้ ก็ยังคงดำเนินต่อไป โดยในส่วนของคณะมิชชันนารีฝรั่งเศสเองก็ยังคงทำการเผยแพร่คริสต์ศาสนาอย่างต่อเนื่อง และมีโครงการที่จะจัดตั้งโรงพิมพ์เพื่อเผยแพร่หลักคำสอนของคริสต์ศาสนาขึ้นในกรุงเทพฯ แต่ก็ยังไม่ประสบความสำเร็จ และไม่ปรากฏเอกสารที่กล่าวถึงสาเหตุและสภาพปัญหาระหว่างการดำเนินงานในครั้งนี้ อย่างไรก็ตามกิจการด้านการพิมพ์ในกรุงเทพฯ นั้นได้เกิดขึ้นอย่างแท้จริงในสมัยรัชกาลที่ 4 ดังจะได้กล่าวถึงรายละเอียดในบทต่อไป

¹¹ สรุปความจาก *Le Bulletin de Mission Etrangère de Paris* ฉบับที่ 887, ค.ศ. 1776-1825, p. 255-263.

¹² ศิลปากร, กรม, ประชุมพงศาวดารภาคที่ 39 เรื่องจดหมายเหตุของคณะบาทหลวงฝรั่งเศสซึ่งเข้ามาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาตอนแผ่นดินพระเจ้าเอกทัศกับครั้งกรุงธนบุรีแลกรุงรัตนโกสินทรตอนต้น, *CD Rom ประชุมพงศาวดารภาคที่ 1-82 ฉบับพิมพ์ครั้งแรก* (พ.ศ. 2475-2537), หน้า 99, 101-102 และ 126.

¹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 141.

รัชกาลที่ 2 และ 3: การเข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีของชาวตะวันตกและกรุงเทพฯ ในฐานะที่เป็นตัวแทนลักษณะทางวัฒนธรรมของสยาม

ภายหลังความพยายามในการฟื้นฟูสัมพันธไมตรีกับชาวตะวันตก โดยเริ่มจากการสร้างสัมพันธไมตรีกับชาวโปรตุเกสในสมัยรัชกาลที่ 1 ต่อมาในปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยรัชกาลที่ 2 ก็ปรากฏว่าสยามได้มีการติดต่อค้าขายกับชาวโปรตุเกสและชาวอังกฤษ โดยในส่วนของชาวโปรตุเกสนั้นทางรัฐบาลสยามได้มีการแต่งเรือสำเภอกออกไปทำการค้าขายด้วย และต่อมาเมื่อปี พ.ศ. 2361 ทางโปรตุเกสก็ได้แต่งตั้งให้นายกลาส มัลแวนด์ ซิลไวร์ ควบคุมเครื่องราชบรรณาการมาถวายรัชกาลที่ 2 ซึ่งทางรัฐบาลสยามก็ได้จัดการต้อนรับเป็นอย่างดี และหลังจากนั้นเมื่อปี พ.ศ. 2363 ทางโปรตุเกสก็ได้แต่งตั้งให้นาย กลาส มัลแวนด์ ซิลไวร์ เข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีอีก ซึ่งในครั้งนี้นั้นทางโปรตุเกสได้ขอพระราชทานที่ดินสำหรับตั้งสถานกงสุลด้วย และฝ่ายสยามเองก็ได้จัดที่ดินให้ตามประสงค์¹⁴

การที่รัฐบาลตกลงมอบที่ดินให้แก่ชาวโปรตุเกส เพื่อสำหรับใช้เป็นกงสุลโปรตุเกสนั้นก็เนื่องมาจากโปรตุเกสสามารถจัดหาปืนคาบศิลาให้ได้ตามความต้องการของสยาม¹⁵ และดูเหมือนว่าความต้องการปืนคาบศิลานี้จะเป็นแรงผลักดันสำคัญประการหนึ่ง ในการติดต่อกับชาวตะวันตก

สำหรับฝ่ายอังกฤษเองก็ได้แต่งตั้งให้นายแพทย์จอห์น ครอว์ฟอร์ด เป็นราชทูตเข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีกับสยามในช่วงปี ค.ศ.1821 (พ.ศ. 2364) โดยมีจุดประสงค์สำคัญอยู่ 2 ประการก็คือ เข้ามาเจรจาเพื่อหาข้อยุติกรณีพิพาทระหว่างอังกฤษกับสยามเรื่องรัฐเคดาห์หรือเป็นที่รู้จักกันในหมู่ชาวสยามในชื่อของรัฐไทรบุรี รวมทั้งการขอเจรจาให้ฝ่ายสยามลดอัตราอากรค่าระวางปากเรือของอังกฤษ อย่างไรก็ตามการเจรจาในครั้งนี้ก็ไม่ประสบผลสำเร็จ เนื่องจากเกิดปัญหาระหว่างคณะทูตที่เข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีกับขุนนางฝ่ายสยามเสียก่อน ซึ่งสาเหตุประการสำคัญก็คือการที่คณะทูตของครอว์ฟอร์ดได้นำคณะนักสำรวจ มาทำการสำรวจทางด้านภูมิศาสตร์ของสยาม จนทำให้ฝ่ายสยามรู้สึกไม่ไว้วางใจคณะทูตชุดนี้และเข้าใจว่า ฝ่ายอังกฤษทำการสำรวจเพื่อใช้เป็นข้อมูลในการยกทัพมาโจมตีสยาม ประเด็นดังกล่าวได้ส่งผลให้สยามรู้สึกหวาดระแวง และไม่ไว้วางใจคณะทูตชุดใหม่ของอังกฤษที่ได้เข้ามาทำการเจริญสัมพันธไมตรีใหม่ในช่วงปี ค.ศ.1825-1826 (พ.ศ. 2368-พ.ศ. 2369) ซึ่งในช่วงเวลานั้นอังกฤษได้แต่งตั้งให้ร้อยเอก เฮนรี เบอร์นี เป็นราชทูตด้วย แต่ในช่วงเวลาต่อมาก็ปรากฏว่าสัมพันธภาพระหว่างอังกฤษกับสยามได้ดีขึ้นตามลำดับ ภายหลัง

¹⁴ ศิลปากร,กรม, ประชุมพงศาวดารภาคที่ 62 เรื่องทูตฝรั่งสมัยกรุงรัตนโกสินทร์, CD Rom ประชุมพงศาวดารภาคที่ 1-82 ฉบับพิมพ์ครั้งแรก (พ.ศ. 2475-2537), หน้า 16.

¹⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า เดียวกัน.

จากที่ครอว์ฟอร์ดได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งข้าหลวงใหญ่ประจำปีนั่ง (สิงคโปร์) ดังปรากฏในเอกสารที่ครอว์ฟอร์ดยังคงมีการติดต่อกับข้าราชการผู้ใหญ่ฝ่ายสยาม คือ เจ้าพระยาพระคลังอยู่โดยตลอด ทั้งนี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากนโยบายทางการค้าของอังกฤษเองที่ยังคงมองว่า สยามยังคงเป็นแหล่งการค้าและการพาณิชย์ที่สำคัญในภูมิภาคตะวันออกเฉียงใต้นั้นเอง

กรุงเทพฯในฐานะศูนย์กลางทางการค้าของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

จุดประสงค์สำคัญของคณะทูตอังกฤษชุดจอห์น ครอว์ฟอร์ด ที่ได้เข้ามาเจรจากับสยามในช่วงเวลานี้ก็คือ การเจรจาเกี่ยวกับการค้า ทางฝ่ายอังกฤษมีข้อเรียกร้องต่างๆดังนี้

1. ต้องการให้สยามเปิดเสรีทางการค้าทุกประเภท
2. ต้องการให้สยามคงอัตราอากรขาเข้าในอัตราเดียวกับปัจจุบัน
3. ต้องการให้สยามให้ความอนุเคราะห์และอำนวยความสะดวกแก่พ่อค้าชาวอังกฤษ¹⁶

ข้อเรียกร้องต่างๆ ของฝ่ายอังกฤษได้แสดงให้เห็นว่า สยามมีความสำคัญทางการค้าต่ออังกฤษเป็นอย่างมาก และกิจกรรมทางการค้าและการพาณิชย์ทุกชนิดจะมีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองบางกอกทั้งสิ้น อังกฤษยอมรับในความมั่งคั่งของสยาม และได้ระบุว่า “การค้าเกือบทั้งหมดมีศูนย์กลางอยู่ในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และเมืองท่าบางกอก”¹⁷ ดังนั้นในช่วงเวลานี้บางกอกจึงเป็นทั้งเมืองท่าและศูนย์กลางทางการค้าสำคัญของสยามนั่นเอง และความสำคัญดังกล่าวนี้อาจปรากฏขึ้นแล้วตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนกลางเป็นอย่างน้อย¹⁸

เนื้อหาในส่วนบันทึกการสำรวจในเอกสารเล่มนี้ ยังปรากฏรายละเอียดทางการค้าของบางกอกอีกหลายประการ ทำให้ได้ภาพเมืองบางกอกซึ่งมีฐานะเป็นทั้งเมืองท่าเพื่อการค้าขายและเป็นเมืองหลวงได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ในเอกสารฉบับนี้ระบุชัดเจนว่าความเป็น “เมืองท่า” ของบางกอกนั้นมีส่วนเกี่ยวข้องกับการค้ากับประเทศจีนเป็นอย่างมาก และจีนก็เป็นคู่ค้าที่สำคัญสำหรับสยาม โดยส่วนใหญ่ฝ่ายสยามจะแต่งสำเภาไปทำการค้ากับจีนในแถบมณฑลทกวางตุ้ง เกาะตังเกี๋ย และมณฑลฟูเกี้ยน ซึ่งเรือเกือบทั้งหมดเป็นเรือของพระเจ้าแผ่นดินสยามทั้งสิ้น การค้าในลักษณะดังกล่าวนี้คือการค้าในระบบบรรณาการ โดยสำเภาจากสยามได้รับการยกเว้นภาษีอากรจากจีน และได้มีการนำดอกไม้เงินดอกไม้ทองไปถวายจักรพรรดิจีนด้วย ซึ่งทางอังกฤษมองว่าสาเหตุสำคัญที่สยามยังคงทำการค้าในลักษณะดังกล่าวกับจีนอยู่นั้น ก็เนื่องมาจากจีนไม่ได้เป็นศัตรูทางการเมืองกับสยามนั่นเองดังที่ปรากฏข้อความว่า

¹⁶ จอห์น ครอว์ฟอร์ด, ไพโรจน์ เกษแม่นกิจ แปล, เอกสารของครอว์ฟอร์ด, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, 2515, หน้า 58.

¹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 107.

¹⁸ คุรายละเอียดในบทนำ.

“เหตุที่สยามต้องยอมให้สิทธิพิเศษก็เพราะความอ่อนน้อม อยากจะรับใช้ เป็นข้าทาสชาวจีน ตลอดจนรัฐบาลสยามก็มีความรู้สึกในที่ทำว่า การค้ากับจีนนั้น ปราศจากอันตรายทางการเมือง และที่สำคัญเหนือสิ่งอื่นใดก็คือ จีนมีความหลงผิด อยู่ในทำนองที่ว่ากรุงสยามมีพระเจ้าแผ่นดินเชื้อชาติเดียวกับตนเป็นผู้ปกครองอยู่ และจำเป็นอยู่เองที่ประมุขของประเทศสยามจะต้องเห็นแก่พวกพ้องที่มีเชื้อชาติเดียวกับตนในด้านการค้า และการพำนักอาศัยในประเทศ”¹⁹

ในที่นี้ดูเหมือนว่ามุมมองเกี่ยวกับความสัมพันธ์ทางการค้า ระหว่างจีนกับสยาม จะเต็มไปด้วยอคติ หรืออาจมีความเข้าใจผิด โดยเฉพาะประเด็นที่กล่าวว่าสยามต้องการเป็นทาสของจีน เนื่องจากอังกฤษเห็นว่าสยามส่งดอกไม้เงินดอกไม้ทองให้แก่องค์จักรพรรดิจีนนั่นเอง อย่างไรก็ตามฝ่ายสยามกลับไม่ได้มองเช่นนั้นเนื่องจากการส่งดอกไม้เงินดอกไม้ทองให้จีนนั้น หมายถึงการได้สินค้าต่างๆที่ต้องการกลับคืนมา ซึ่งอาจจะมีมูลค่าสูงกว่าดอกไม้เงินดอกไม้ทองที่นำไปถวาย ส่วนประเด็นที่อังกฤษกล่าวว่ายามีพระมหากษัตริย์เชื้อชาติเดียวกับจีนนั้น ก็ได้แสดงให้เห็นว่าอังกฤษทราบถึงข้อมูลบางประการที่เกี่ยวข้องกับการเมืองภายในด้วย เนื่องจากเนื้อหาในอีกส่วนหนึ่งของเอกสารเล่มนี้ได้กล่าวถึงสมเด็จพระเจ้าตากสินด้วยว่า ทรงเป็นกษัตริย์สยามที่มีเชื้อสายจีน รวมทั้งยังได้กล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งก่อนขึ้นครองราชย์ดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์รวมทั้งเจ้าพระยาพระคลังว่า มีผลประโยชน์ทางการค้ามากมาย²⁰

อย่างไรก็ตามความมั่งคั่งดังกล่าวนี้ก็จำกัดอยู่เฉพาะในหมู่ชนชั้นปกครอง และถูกผูกขาดโดยพ่อค้าชาวจีน²¹ ซึ่งอังกฤษมองว่าเป็นอุปสรรคสำคัญของการเปิดเสรีทางการค้ากับประเทศสยาม และอังกฤษยังระบุดูด้วยว่าระบบการค้าของสยามนั้นทำให้พ่อค้าของอังกฤษสูญเสียผลประโยชน์ทางการค้าที่ตนพึงได้เป็นอย่างมาก เนื่องจากชาวจีนมีฐานะเป็นพ่อค้าคนกลางโดยที่อังกฤษไม่สามารถติดต่อกับผู้ต้องการซื้อสินค้าของตนได้โดยตรง นอกจากนี้ยังมีปัญหาเกี่ยวกับเรื่องการผูกขาดการซื้อขายสินค้าโดยพระคลังสินค้าสยาม ซึ่งในบางครั้งทำให้พ่อค้าอังกฤษต้องขายสินค้าในราคาที่ต่ำเกินไป และในบางครั้งพระคลังสินค้าสยามซึ่งเจ้าพระยาพระคลังมีหน้าที่รับผิดชอบโดยตรงนั้น ก็บังคับให้พ่อค้าทั้งชาวสยามและชาวจีนร่วมมือกันไม่ขายสินค้าให้แก่ชาวยุโรป ทั้งนี้ก็เพื่อให้ทางเจ้าพระยาพระคลังขายสินค้าของจีนให้หมดก่อน

แม้อังกฤษจะรู้สึกว่าคุณเป็นฝ่ายเสียเปรียบแต่ก็ยังมองว่าสยามเป็นประเทศที่น่าสนใจในการเปิดตลาดใหม่ เนื่องจากการค้าขายของสยามกำลังอยู่ในภาวะขยายตัว และมีปริมาณการค้าสูง

¹⁹ จอห์น ครอว์ฟอร์ด, ไพโรจน์ เกษแมนกิจ แปล, เอกสารของครอว์ฟอร์ด, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, 2515, หน้า 146-147.

²⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 83 และ 96.

²¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 110-111.

กว่าประเทศในแถบอินเดีย รวมทั้งรู้สึกว่ายามยินยอมให้อังกฤษทำการค้าด้วยโดยเสรี แต่ก็ยังมีปัญหาเรื่องการกีดกันทางการค้าและการเก็บภาษีอากรระวางเรือที่อังกฤษมองว่าไม่เป็นธรรมอยู่ เนื่องจากอังกฤษยังต้องเสียค่าอากรคั่งกล่าวแพงกว่าเรือของชาวจีน จนทำให้ไม่สามารถดำเนินการแข่งขันทางการค้าได้ ความน่าสนใจทางด้านการค้าและการพาณิชย์ของประเทศสยามสะท้อนออกมาด้วยตัวเลขการประมาณการทางการค้าของสยาม ซึ่งนับว่าเป็นปริมาณที่สูงพอสมควรในช่วงเวลานั้น

ข้อมูลที่เกี่ยวข้องทางด้านการค้าของประเทศไทยนั้น ทางอังกฤษได้ทำการสำรวจเฉพาะการประมาณการเป็นตัวเลขเท่านั้นและยังได้มีการระบุถึงสินค้าส่งออกต่างๆ ของสยาม นอกเหนือไปจากสินค้าบางประเภท คือ หนังสัตว์, เนื้อสัตว์, ครั่ง, เปลือก, ไม้สัก, ไม้พะยูง, ไม้กฤษณา, ไม้ฝาง, พริกไทย, รง, และกานพลู ซึ่งสินค้าในส่วนที่เป็นไม้ชนิดต่างๆ นั้น ทางอังกฤษได้ระบุว่าบางกอกคือศูนย์กลางการค้าไม้ ที่ได้ทำการล่องลงมาตามลำน้ำเจ้าพระยา โดยในบางกอกเองจะนำไม้มาทำเครื่องเรือนเพื่อส่งออกไปยังมณฑลทวายตุงและเกาะดั่งเกี่ยวข้องกับการต่อเรือขนาดใหญ่และสามารถพบเห็นได้ทั่วไป²² ส่วนสินค้าที่สยามต้องการนั้นได้แก่ เครื่องถ้วยจีน เครื่องนุ่งห่มบางประเภท ผืน เสื้อผ้าสำเร็จรูป ไหมปัก สินค้าผ้าฝ้าย ผ้าขนสัตว์ ปืน และเครื่องแก้ว โดยเฉพาะผืนนั้นได้มีการนำเข้าเป็นจำนวนมาก

ในช่วงเวลานั้นนอกจากประเทศจีนซึ่งเป็นประเทศคู่ค้าสำคัญของสยาม ยังปรากฏว่ามีประเทศอื่นๆ จากทางยุโรปรวมทั้งประเทศอังกฤษด้วย ที่เข้ามาทำการค้าขายกับสยามกล่าวคือสำหรับบริษัทบริติชอินเดียนั้น ทางสยามก็ได้มีการค้าขายด้วยโดยมีเรือมาจากเมืองสุรัตและบอมเบย์ ประเทศอินเดียเข้ามาแวะท่าเมืองบางกอกเป็นประจำทุกปี นอกจากนี้ยังปรากฏว่ามีประเทศในแถบยุโรปอีกประเทศหนึ่งที่เข้ามาเจรจากับสยาม เพื่อเปิดสถานีการค้าขึ้น คือ ประเทศเนเธอร์แลนด์หรือฮอลันดา แต่การเจรจาในช่วงนั้นก็ไม่ได้ประสบผลสำเร็จ ส่วนประเทศอเมริกาเองก็ได้เข้ามาเจรจาทันทีและทางฝ่ายสยามก็อนุญาตให้อเมริกาตั้งกงสุลในประเทศไทยได้ แต่ปรากฏว่าฝ่ายอเมริกาเองยังไม่พร้อม

สำหรับฝ่ายอังกฤษก็ปรากฏว่าต้องการมาตั้งสถานีการค้าในสยามด้วยเช่นเดียวกัน อังกฤษมองว่าเกาะสีชังจะเป็นทำเลที่ดีที่สุดในการตั้งสถานีการค้า เนื่องจากทำเลของเกาะอยู่ในเส้นทางการค้าขายพอดี แต่จุดประสงค์ดังกล่าวนี้ทางอังกฤษยังไม่สามารถดำเนินการเจรจาให้เกิดความคืบหน้าได้เลย เนื่องจากเกิดความขัดแย้งระหว่างคณะทูตกับขุนนางชาวสยามเสียก่อน จนเป็นเหตุให้คณะทูตของครอว์ฟอร์ดต้องเดินทางออกนอกสยาม

ในบันทึกการสำรวจของคณะทูตครอว์ฟอร์ด นอกจากจะปรากฏรายละเอียดต่างๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อการวางนโยบายทางการค้าของสยาม นอกจากนี้ยังมีเนื้อหาอีกส่วนหนึ่งได้กล่าวถึง

²² เรื่องเดียวกัน, หน้า 4.

เรื่องการเก็บภาษีอากรของสยามไว้ด้วย โดยสยามจัดเก็บภาษีอากรจากหลายๆทางแต่ภาษีอากรจากการเดินเรือก็ถือว่าสร้างผลกำไรมหาศาลให้แก่สยาม และยังมีภาษีอากรอื่นๆอีก คือ ภาษีแทนการเกณฑ์แรงงานของไพร่ ภาษีที่ดินและพืชที่ให้ผล ภาษีจากการพนัน อากรสุรา ภาษีโรงฆ่าสัตว์ ภาษีโรงเรือนซึ่งเก็บจากร้านค้ารวมทั้งเรือนแพที่สัญจรไปมาในแม่น้ำ และภาษีประมง

นอกจากอังกฤษจะกล่าวอ้างถึงเรื่องราวต่างๆที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจและการค้าของสยามในบันทึกยังได้ปรากฏรายละเอียดเรื่องขั้นตอนในการนำเรือขนสินค้าเข้ามายังพระนครด้วย กล่าวคือ เมื่อเรืออังกฤษมาถึงปากน้ำจะต้องมีการนำเอาปืนใหญ่ลง แล้วนำเรือมาจอดที่บ้านของเจ้าพระยาพระคลัง หลังจากนั้นเจ้าหน้าที่จะเรียกคู่บัญชีสินค้าและนำไปทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวให้ทรงพิจารณาเสียก่อน เพื่อให้ทรงพิจารณาเลือกสินค้าได้ก่อนพ่อค้ารายอื่นๆ ในขั้นตอนนี้ใช้เวลาประมาณ 2-3 อาทิตย์ หลังจากนั้นก็มีการแบ่งสินค้ากันระหว่างหุ้นส่วนต่างๆของขุนนางชาวสยาม แล้วจึงจะนำออกไปจำหน่ายในตลาดได้²³ รายละเอียดในส่วนนี้เองทำให้ทราบว่า กระบวนการทางการค้าสยามนั้นมีความล่าช้าเป็นอย่างมากและแสดงให้เห็นถึงการผูกขาดทางการค้าโดยสิ้นเชิง

อย่างไรก็ตาม การเจรจาทางการค้าในครั้งนี้ ทางฝ่ายอังกฤษก็ไม่ได้ประสบผลสำเร็จเท่าใดนัก เนื่องจากฝ่ายอังกฤษเองก็ยังไม่เข้าใจวัฒนธรรมในการทำการค้าของสยาม รวมทั้งเมื่อเดินทางเข้ามายังสยามแล้วก็กระทำการต่างๆที่ขัดต่อธรรมเนียมราชการสยาม ความขัดแย้งทั้งหมดนี้จึงเกิดขึ้นบนพื้นฐานทางวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน ซึ่งถึงแม้ฝ่ายอังกฤษได้ศึกษาและสำรวจปรากฏการณ์ต่างๆทางวัฒนธรรมของสยามเท่าที่จะกระทำได้แล้ว แต่อังกฤษก็เลือกที่จะมองวัฒนธรรมของสยามตามพื้นฐานทางวัฒนธรรมของตน มากกว่าที่จะยอมรับความแตกต่างทางวัฒนธรรมที่เกิดขึ้น ดังนั้นความขัดแย้งต่างๆในช่วงเวลานี้จึงอาจสรุปได้ว่าเป็นผลสืบเนื่องมาจากแนวคิดและนโยบายทางการเมืองของอังกฤษเอง ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็นประเด็นต่างๆได้ดังต่อไปนี้

1. ในแง่การค้าและการเมืองระหว่างประเทศแล้ว อังกฤษถือว่า การสนับสนุนรัฐต่างๆ ที่สยามไม่ได้ปกครองโดยตรงเป็นนโยบายที่ดี
2. อังกฤษต้องการอาณานิคมบริเวณช่องแคบมะละกกา ด้วยจุดมุ่งหมายทางการค้าประการเดียว ส่วนการเจรจาทางการเมืองไม่ใช่สิ่งที่ตั้งใจให้เกิดขึ้น²⁴
3. ความปลอดภัยของรัฐบาลอังกฤษตามอาณานิคมต่างๆ ขึ้นอยู่กับการแบ่งแยกพื้นที่ของรัฐต่างๆ บริเวณใกล้เคียง²⁵ ดังนั้น กรณีที่สยามมีอำนาจในพื้นที่บริเวณช่องแคบมะละกามากเกินไป

²³ เรื่องเดิม, หน้า 141-142.

²⁴ นโยบายดังกล่าวนี้ชี้ให้เห็นว่า แม้อังกฤษไม่ต้องการเจรจาทางการเมือง แต่เมื่อสถานการณ์บังคับอังกฤษก็จำเป็นต้องดำเนินการ ดังนั้นการครอบครองดินแดนเพื่อการค้าของอังกฤษจึงจำเป็นต้องมีเรื่องราวทางการเมืองระหว่างประเทศมาเกี่ยวข้องด้วยเสมอ.

ก็อาจกระทบกระเทือนกับความมั่นคงทางการเมืองของอังกฤษและทำให้ผลประโยชน์ทางการค้าของอังกฤษลดลง²⁶

ดังนั้นด้วยความจำเป็นในแง่นโยบายทางการเมืองระหว่างประเทศ แม้การเจรจากับรัฐบาลสยามในครั้งแรกจะยังไม่เกิดผลสำเร็จใด อังกฤษก็ยังคงพยายามเข้ามาเจรจากับรัฐบาลสยามอีกครั้ง โดยในช่วงปี พ.ศ. 2368-พ.ศ. 2369 อังกฤษได้ส่งร้อยเอกเฮนรี เบอร์นี่ เข้ามาเจรจากับสยาม และภายหลังการยื่นข้อเสนอดังกล่าวของทางอังกฤษ สยามก็ได้ยินยอมตามข้อตกลงต่างๆทางการค้าที่อังกฤษต้องการให้สยามเปิดการค้า “แบบเสรี”²⁷ ซึ่งไม่ได้ผูกขาดอยู่กับท้องพระคลังหลวงเพียงรายเดียวอีกต่อไป การค้าลักษณะดังกล่าวนี้อาจสร้างประโยชน์เป็นมูลค่ามหาศาลในปัจจุบัน แต่ในช่วงเวลานั้นกลับทำให้ระบบเศรษฐกิจของสยามที่ทำการค้าแบบผูกขาดผ่านท้องพระคลังหลวงมาโดยตลอด ได้รับผลกระทบโดยตรงจากข้อเสนอของอังกฤษ 8 ข้อ²⁸ ดังนี้

1. ฝ่ายสยามสามารถยึดสินค้าจากเรืออังกฤษได้ ในกรณีที่พระคลังได้พิจารณาแล้วว่ารายการสินค้าที่นำมาเสนอไม่ถูกต้อง
2. ให้วัดความกว้างปากเรือตามกฎหมายไทย แต่ค่าธรรมเนียมอื่นๆคือ ค่าทิ้งสมอ ค่าด่าน ค่าอาหาร และค่าสินค้าทั้งขาเข้าและขาออกควรคิดราคาในลักษณะเหมาจ่ายทั้งหมดในอัตรา 1,500 บาท
3. ลดค่าธรรมเนียมภายในระยะเวลา 12 เดือน สำหรับเรือทุกลำที่กลับมายังสยาม โดยยังคงกลับมายังสยามหลายเที่ยวค่าธรรมเนียมต่างๆ จะยังคงลดลง นอกจากนี้ทางฝ่ายอังกฤษยังขอยกเว้นค่าธรรมเนียมสำหรับการจ้างเรือเพื่อขนสินค้าไปส่งที่เรือใหญ่นอกสันดอน
4. ภายหลังการจ่ายค่าธรรมเนียม พ่อค้าชาวอังกฤษมีสิทธิเต็มที่ในการค้าขายตามความพอใจ (หมายความว่าไม่จำเป็นต้องทำการค้ากับพระคลังสินค้าแต่เพียงรายเดียว)

---

²⁵ นโยบายดังกล่าวนี้เห็นได้อย่างชัดเจนภายหลังจากที่อังกฤษเข้าครอบครองพม่า ซึ่งลักษณะการปกครองดังกล่าวนี้ถูกเรียกว่า “การปกครองโดยแบ่งแยก” กล่าวคือ อังกฤษจะไม่เข้าไปเกี่ยวข้องกับปกครองภายในของชนกลุ่มน้อยต่างๆ แต่จะให้ชนกลุ่มน้อยต่างๆ ปกครองกับเอง นโยบายดังกล่าวนี้เป็นประโยชน์ในการปกครองพื้นที่ในอาณานิคมของอังกฤษ และสามารถคักตวงผลประโยชน์ได้อย่างเต็มที่ แต่เมื่อพม่าได้รับเอกราชกลับก่อให้เกิดปัญหาทางการเมืองที่ยืดเยื้อมาจนถึงปัจจุบัน.

²⁶ เฮนรี เบอร์นี่, สาวิตรี สุวรรณสถิตย์ แปล, เอกสารของเฮนรี เบอร์นี่ เล่ม 2 ตอน 1 กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, หน้า 156-172.

²⁷ เฮนรี เบอร์นี่, สาวิตรี สุวรรณสถิตย์ แปล, เอกสารของเฮนรี เบอร์นี่ เล่ม 1, กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2514, หน้า 207.

²⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 215-217.

5. ให้มีการแต่งตั้งเจ้าหน้าที่สำหรับการชั่งวัดข้าวเปลือกและเกลือ โดยจะต้องมีการจ่ายเงินค่าป่วยการในอัตราคงที่ต่อเกวียน
6. ยกเว้นการยึดกระบอกปืนในเรือของอังกฤษ โดยฝ่ายสยามสามารถยึดเฉพาะดินปืนที่ติดมากับเรือฝ่ายอังกฤษได้เท่านั้น
7. คนในบังคับของอังกฤษสามารถดำเนินการฟ้องร้องคนในบังคับสยามได้ และในกรณีที่คนในบังคับของสยามมีความผิดจริงก็จำเป็นจะต้องชดใช้หนี้ตามความเหมาะสมแก่คนในบังคับของอังกฤษ
8. เรือทุกลำที่ติดธงอังกฤษมีสิทธิและเสรีในการทำการค้ากับฝ่ายสยามได้ทุกแห่ง และคนในบังคับของอังกฤษทุกคนที่อยู่ในเขตแดนสยาม จะต้องได้รับความคุ้มครองจากกฎหมายสยาม ในกรณีใดๆ ก็ตามที่ถูกรบกวน

กรุงเทพฯในฐานะศูนย์กลางทางการเมืองการปกครอง

ในช่วงปี พ.ศ. 2364 ซึ่งทางอังกฤษได้ส่ง จอห์น ครอว์ฟอร์ด เข้ามาเจรจาทางการค้ากับสยามนั้น อำนาจทางการเมืองของสยามได้แผ่ขยายไปถึงบริเวณคาบสมุทรมลายู และปรากฏว่ามีเมืองมลายู 4 เมืองเป็นหัวเมืองประเทศราชคือ เมืองไทรบุรี เมืองปัตตานี เมืองกลันตัน และเมืองตรังกานู ซึ่งทั้ง 4 เมืองนี้อยู่ภายใต้การควบคุมดูแลของเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช

อย่างไรก็ตามในช่วงเวลานั้นสยามได้รับติดพันอยู่กับพม่า จึงได้มีการส่งการไปยังเมืองไทรบุรีให้มีหน้าที่ในการส่งเสบียง อาวุธยุทโธปกรณ์ตลอดจนการเกณฑ์ไพร่พล เพื่อการสงครามครั้งนี้ แต่เจ้าเมืองไทรบุรีไม่สามารถปฏิบัติงานตามที่ได้รับมอบหมายมาได้ ดังนั้นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชจึงได้ยกกำลังพลเพื่อดำเนินการจับกุมเจ้าเมืองไทรบุรี เพื่อมาลงโทษตามกฎหมายสยาม แต่เจ้าเมืองไทรบุรีได้หลบหนีเข้าไปขอความช่วยเหลือจากอังกฤษ ซึ่งตั้งสถานการค้าอยู่ที่ปีนัง และอังกฤษจึงปฏิเสธที่จะมอบตัวเจ้าเมืองไทรบุรีเพื่อมาดำเนินคดี และได้รับทราบว่ามีความเป็นไปได้ ที่ทางฝ่ายสยามเองอาจยกพลโจมตีสถานการค้าของคนที่ปีนังเช่นเดียวกัน

นอกจากทางอังกฤษจะปฏิเสธการส่งตัวเจ้าเมืองไทรบุรีแล้ว ยังปรากฏว่าได้ปฏิเสธการขายปืนคาบศิลาให้แก่สยามด้วย เหตุการณ์ความวุ่นวายต่างๆเหล่านี้ได้ทำให้อังกฤษมองรัฐบาลสยามด้วยทัศนคติที่ไม่ค่อยดีนัก เช่นการกล่าวถึงลักษณะนิสัยคนสยามและขุนนางชั้นผู้ใหญ่ในคณะรัฐบาลคือ เจ้าพระยาพระคลังซึ่งเป็นผู้รับผิดชอบการเจรจากับอังกฤษ โดยตรงว่าเป็นผู้ไร้อารยธรรม และเป็นรัฐบาลที่ล้าหลังป่าเถื่อนไม่มีความสม่ำเสมอในการบริหารงาน²⁹ นอกจากนี้รัฐบาลสยามยัง

²⁹จอห์น ครอว์ฟอร์ด, ไพโรจน์ เกษแมนกิจ แปล, เอกสารของครอว์ฟอร์ด, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, 2515, หน้า 13 และ 41.

เป็นรัฐบาลที่อ่อนแอแต่กลับคิดว่าคนยิ่งใหญ่ ดังที่ปรากฏรายละเอียดในเอกสารรายงานการทำงาน คณะทูตชุดกรอว์ฟอร์ดดังนี้

“ฉะนั้นแม้รัฐบาลสยามจะเป็นชาติที่อ่อนแอซึ่งลาดก็ตาม แต่ก็ตั้งคนเป็น คนเย่อหยิ่งไว้ศักดิ์ ถึงขนาดหลงละเมอเพื่อพากันไปได้ว่า ชาติของคนนั้นยิ่งใหญ่ ไพศาลกว่าชาติอื่นในโลก ความหลงตัวเองทำให้เข้าใจผิดไปอย่างมหันต์จนทำให้ไม่รู้ปลอดภัยที่จะต่อรองอะไรด้วยได้ ฉะนั้นนโยบายสายกลางที่ประเทศอื่นๆ ได้ยึดถือเป็นหลักมานั้น จึงกลับกลายเป็นสิ่งที่ชาวสยามคิดไปว่า เป็น เครื่องสื่อถึงความซื่อสัตย์และเกรงกลัวในอำนาจของตน”³⁰

เนื้อหาดังกล่าวนี้ได้แสดงให้เห็นว่า แท้ที่จริงแล้วอังกฤษก็ยังไม่มีความเข้าใจ ในวัฒนธรรมทางการเมืองการปกครองของสยามเท่าใดนัก โดยเฉพาะแนวคิดในเรื่องที่กษัตริย์ทรงเป็น พุทธมามกะ และมองว่ากษัตริย์อุคหนุนการศาสนาเพื่อต้องการให้สถาบันศาสนารอบงำวิถีคิดของ ประชาชน ที่ยังคงหลงเชื่อและงมงายอยู่กับไสยศาสตร์ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

“ไม่เพียงแต่เป็นประมุขของรัฐ แต่ยังเป็นผู้ปกครองด้านการศาสนาไม่มี ผู้ใดที่คอยทักท้วงการตัดสินใจผิดพลาดใดๆทั้งสิ้น.....การเชื่อถือ โชคลางของ พสกนิกรของพระองค์ ได้มีส่วนสร้างความเชื่อในตัวพระองค์ว่าเป็นผู้ทรงมี คุณสมบัติกฤดาภินิหารเลิศเกินมนุษย์...เรื่องราวที่จะนำทูลพระองค์หรือที่เสนอ ไปยังรัฐบาล จะมีการพูดถึงได้ก็แค่โดยวิธีลับ หรือ ไม่ก็เป็นการกระซิบบอก กล่าวเล่าขานเป็นการภายในเท่านั้น ฉะนั้นแม้แต่ปรมาภิไธยของพระองค์ก็ไม่ เคยมีการพูดถึง หรือ ไม่เปิดเผยให้ทราบ รู้ก็แต่เพียงขุนนางภายในราชสำนักฝ่าย ในเพียงไม่กี่คน”³¹

จากเนื้อหาที่ได้ยกมานั้น นอกจากจะกล่าวถึงเรื่องราวทางศาสนาและการปกครอง ของสยามด้วยความไม่เข้าใจแล้ว ยังได้กล่าวถึงสถานภาพของกษัตริย์สยามที่ทรงเป็นผู้ถือกลับ และสามัญชนไม่สามารถติดต่อโดยตรงได้ นอกจากนี้ยังได้กล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า เจ้าอยู่หัว ซึ่งในขณะนั้นทรงดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์หรือเจ้ากรมเชษฐา ว่าเป็นทั้ง พระบรมโอรสาธิราชและ โอรสนอกกฏหมาย³² และเมื่อทรงขึ้นครองราชย์แล้ว ร้อยเอกเฮนรี เบอร์นี่ ซึ่งเป็นหัวหน้าคณะทูตอีกชุดหนึ่งที่เข้ามาเจรจากับสยามในช่วงต่อมา ก็ได้กล่าวถึงพระองค์ไว้ด้วย

³⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 42.

³¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 112.

³² เรื่องเดียวกัน, หน้า 114.

ว่า ทรงขึ้นครองราชย์ด้วยการชิงพระราชสมบัติและสร้างความไม่พอใจให้แก่บุคคลบางกลุ่ม³³

ดังนั้นในสายตาของชาวอังกฤษแล้ว บางกอกจึงเป็นศูนย์กลางทางการเมืองการปกครองที่เต็มไปด้วยความวุ่นวาย การฉ้อฉล การทุจริตคอร์รัปชันของชนชั้นปกครอง และเต็มไปด้วยเล่ห์กล³⁴ ซึ่งทางอังกฤษเองก็ไม่ได้ใส่ใจสยามมาตั้งแต่แรกแล้ว

ในท้ายที่สุดแม้ว่าจะมีการเจรจาทางการทูต แต่ก็ปรากฏว่ากรณีพิพาทเรื่องไทรบุรีก็ยังไม่ได้ข้อสรุป บุคคลในคณะทูตของอังกฤษได้กระทำการบางอย่างที่ผิดต่อธรรมเนียมประเพณีของฝ่ายสยาม โดยรายละเอียดในส่วนนี้จะปรากฏอยู่ที่ท้ายเอกสาร กล่าวคือ กัปตันสตอร์มและกัปตันสมิธได้เข้ามาซึ่งทางฝ่ายอังกฤษนำมาทูลเกล้าฯ ถวายต่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และพระองค์ได้พระราชทานคืนภายหลังจากที่เลี้ยงม้าตัวนั้นอยู่ 6 เดือน เนื่องจากทรงรับไว้ไม่ได้และม้าที่นำมาถวายนั้นก็มิได้ลักษณะไม่เหมาะสมกับพระมหากษัตริย์ ฝ่ายอังกฤษเองเมื่อได้รับพระราชทานม้าตัวดังกล่าวกลับคืนก็ได้จัดการฆ่าทิ้งเสีย เนื่องจากไม่มีที่สำหรับเลี้ยง การกระทำดังกล่าวนี้ได้ก่อให้เกิดความรู้สึกขัดแย้งอย่างรุนแรงในบรรดาขุนนางสยาม นอกจากนี้ยังปรากฏว่ากลาสีฝ่ายอังกฤษก็พกพาอาวุธเข้ามาในเขตพระราชฐานด้วย ทั้งที่ฝ่ายสยามมีข้อห้ามอยู่แล้ว ดังนั้น กัปตันทั้งสองจึงถูกจับกุมและควบคุมตัวออกไปจากอาณาจักรสยาม

ดังนั้น จึงสรุปได้ว่าแม้อังกฤษจะมีความพยายามในการเข้ามาเจรจาเรื่องไทรบุรีก็ตามแต่ก็ไม่ได้ข้อสรุปที่ชัดเจนใดๆ นอกจากนี้ยังปรากฏว่ามีการกระทำอีกประการหนึ่งซึ่งสร้างความหวาดระแวงให้แก่ฝ่ายสยามเป็นอย่างมาก คือ การนำคณะสำรวจเข้ามาทำการศึกษาทางด้านวิทยาศาสตร์และประวัติศาสตร์ธรรมชาติวิทยา นอกจากนี้สยามยังได้กล่าวหาว่า จอห์น ครอว์ฟอร์ดได้ปฏิบัติภารกิจทางการทูตนอกเหนือจากที่ปรากฏในหนังสือของข้าหลวงใหญ่ปีนัง เช่น การขอตั้งสถานีการค้าของอังกฤษในสยาม ในขณะที่ข้อความในจดหมายปรากฏเฉพาะการขอพื้นที่เพื่อการอยู่อาศัยถาวรของพ่อค้าชาวอังกฤษ³⁵ ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าการเจรจาทางการทูตครั้งแรกในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ของอังกฤษล้มเหลว

บางกอกในฐานะที่เป็นตัวแทนทางด้านสังคมและวัฒนธรรมของสยาม

แม้ว่าการเจรจาทางการทูตกับสยามโดยคณะทูตชุด จอห์น ครอว์ฟอร์ด ของอังกฤษจะประสบความสำเร็จล้มเหลว โดยมีสาเหตุส่วนหนึ่งเนื่องจากการนำคณะสำรวจเข้ามาทำการศึกษา

³³ รายละเอียดดังกล่าวนี้ปรากฏอยู่ในพงศาวดารฝ่ายสยาม เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระอนุชาในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย แต่ได้ขึ้นครองราชย์แทนพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ดูรายละเอียดใน เสนีย์ เบอร์นี่, สามีตรี สุวรรณสถิตย์ แปล, เอกสารของเสนีย์ เบอร์นี่ เล่ม 1, กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, หน้า 2-3.

³⁴ จอห์น ครอว์ฟอร์ด, เรื่องเดิม, หน้า 84.

³⁵ เรื่องเดิม, หน้า 249-261.

ทางด้านวิทยาศาสตร์และประวัติศาสตร์ธรรมชาติวิทยาของสยาม จนสร้างความหวาดระแวงให้แก่รัฐบาลสยามนั้น แต่ผลการศึกษาดังกล่าวกลับมีประโยชน์ในการศึกษาวัฒนธรรมของกรุงเทพฯ จากมุมมองของชาวตะวันตกในช่วงเวลานี้เป็นอย่างยิ่ง ปรากฏการณ์ต่างๆ ทางสังคมและวัฒนธรรมของสยามในกรุงเทพฯ จากผลการศึกษาดังกล่าวนี้มีความหลากหลายมาก ทั้งยังมีข้อมูลทางด้านภูมิศาสตร์และชาติพันธุ์วิทยาที่กล่าวถึงกลุ่มเชื้อชาติต่างๆ ที่อาศัยอยู่ในสยามอีกด้วย แต่ในที่นี้จะขอกกล่าวถึงเฉพาะส่วนที่เกี่ยวข้องกับเรื่องราวทางสังคมและวัฒนธรรมของกรุงเทพฯ เท่านั้น โดยได้แบ่งออกเป็นประเด็นต่างๆ ดังนี้

ระบบชนชั้นทางสังคม

คณะสำรวจที่เดินทางมากับคณะทูตอังกฤษชุดครอว์ฟอร์ดได้กล่าวว่า สยามไม่มีการแบ่งวรรณะดังเช่นประเทศอินเดีย³⁶ ลำดับสถานภาพของบุคคลนั้นมีอยู่ 2 กลุ่มใหญ่ๆ ก็คือ ชนชั้นปกครอง กับชนชั้นไพร่และทาส อังกฤษมองว่าการแบ่งสถานภาพในลักษณะดังกล่าวนี้มีสาเหตุเนื่องมาจากความต้องการแรงงานของสังคม เนื่องจากในช่วงเวลานั้นปรากฏว่าทาสมีค่าตัวสูงขึ้นมาอย่างไรก็ตามวิธีคิดดังกล่าว ยังไม่ถูกต้องเสียทีเดียวนัก เนื่องจากในสังคมสยาม แนวคิดดังกล่าวนี้มีความเกี่ยวข้องอย่างลึกซึ้งกับแนวคิดเรื่องบุญ-บาป และแนวคิดเรื่องวัฏสงสารของพุทธศาสนา³⁷ ดังนั้นการแบ่งชนชั้นในสังคมสยามจึงเป็นไปด้วยการยอมรับและความสมัครใจ

การให้คำอธิบายในแง่มุมดังกล่าวมีความสอดคล้องกับภาพการทำงานของเชลยในกรุงเทพฯ ซึ่งทางคณะทูตของครอว์ฟอร์ดได้พบเห็นด้วยตนเอง โดยได้บันทึกไว้ว่า “ที่นครหลวงของสยามคนพวกนี้ทุกวัน ซึ่งมีอยู่เป็นจำนวนมาก พวกนี้ต้องทำงานหนัก หว่านพืช ขุดคูคลอง และงานหนักประเภทอื่นๆ”³⁸

สำหรับเรื่องไพร่นั้น ทางคณะสำรวจได้กล่าวถึงรายละเอียดในเรื่องระบบการเกณฑ์แรงงานไพร่ว่าจะถูกเกณฑ์เมื่อมีอายุ 21 ปีบริบูรณ์ และจะต้องมาทำงานในสังกัดมูลนายเป็นเวลา 4 เดือนในรอบ 1 ปี การจะได้รับการยกเว้นไม่ต้องเกณฑ์แรงงานนั้น ไพร่จะต้องส่งส่วยให้แก่รัฐ³⁹ ส่วนชาวจีนนั้นจะมีระบบการขึ้นทะเบียนที่เรียกว่าการ “ผูกปี้ข้อมือ” ระบบดังกล่าวนี้ทำให้ชาวจีนเป็นอิสระจากระบบไพร่⁴⁰ ดังนั้นจึงสามารถจึงทำการค้าขายได้โดยอิสระ

³⁶ เรื่องเดิม, หน้า 127.

³⁷ ดูรายละเอียดใน อรรถจักร สัตยานุรักษ์, การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นผู้นำไทย ตั้งแต่รัชกาลที่ 4 ถึง พ.ศ. 2475, กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538. หน้า 36.

³⁸ จอห์น ครอว์ฟอร์ด, เรื่องเดิม, หน้า 133.

³⁹ เรื่องเดิม, หน้า 112.

⁴⁰ เรื่องเดิม, หน้า 122.

การเป็นเมืองหลวงแห่งพระพุทธศาสนา

คณะสำรวจฯ ได้ทำการบันทึกข้อมูลอีกส่วนหนึ่งไว้ด้วยว่า กรุงเทพฯ เป็นเมืองหลวงแห่งพระพุทธศาสนา และพระพุทธศาสนามีอิทธิพลต่อชีวิตประจำวันมาก โดยในช่วงเวลานี้พระสงฆ์ในกรุงเทพฯ มีจำนวนมากถึง 5,000 รูป เนื่องจากมีค่านิยมในเรื่องที่ชายชาวสยาม จะต้องมีการบวชสักครั้งหนึ่งในชีวิต ค่านิยมดังกล่าวนี้ได้รับการยอมรับตั้งแต่บุคคลระดับพระมหากษัตริย์ไปจนถึงประชาชน อย่างไรก็ตามในอีกแง่มุมหนึ่งการบวชทำให้ชายผู้นั้นไม่ต้องรับภาระการเกณฑ์แรงงานไพร่⁴¹

ทุเรียนและความอุดมสมบูรณ์ของกรุงเทพฯ

ในเอกสารฉบับนี้ได้มีการกล่าวถึงทุเรียน ซึ่งในปัจจุบันไม่ได้ปลูกในกรุงเทพฯแล้ว แต่ในช่วงเวลานั้นยังคงมีทุเรียนอยู่ และพืชชนิดนี้ก็เป็นพืชขึ้นชอบของชาวสยามด้วย⁴² การกล่าวถึงทุเรียนทำให้ทราบถึงสภาพภูมิประเทศของเมืองบางกอกในสมัยนั้น ว่ามีความอุดมสมบูรณ์และเต็มไปด้วยพืชสวน มีทั้งทุเรียน และมังคุด และยังคงเป็นที่ราบลุ่มมาก⁴³

วิถีชีวิตของคนกรุงเทพฯ

การเข้ามาเจรจาทางการค้าของคณะทูตจอห์น ครอว์ฟอร์ด และ ร้อยเอก เฮนรี เบอร์นี นอกจากจะมีการบันทึกถึงรายละเอียดต่างๆด้านการเมืองและการค้ากับสยามแล้ว ในขณะที่พำนักอาศัยอยู่ที่กรุงเทพฯก็ได้มีการบันทึกสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของคนกรุงเทพฯ ในขณะนั้นไว้ด้วย สิ่งที่น่าสนใจประการหนึ่งก็คือ ขณะที่คณะทูตครอว์ฟอร์ด เดินทางเข้ามายังสยามนั้นเป็นช่วงเวลาเดียวกับที่เกิดมือหิวตอดโรคระบาดอยู่ในกรุงเทพฯพอดี⁴⁴ ส่วนช่วงเวลาที่ร้อยเอกเฮนรี เบอร์นีเข้ามาปฏิบัติภารกิจนั้น ก็เป็นช่วงที่กรุงเทพฯ เกิดการระบาดของโรคฝีดาษหรือโรคไข้ทรพิษกำลังระบาดอยู่พอดี และสยามก็ยังไม่รู้จักวิธีการป้องกันด้วยการปลูกฝี ปรากฏว่าลูกสาวของขุนนางคนสำคัญก็มีอาการของโรคดังกล่าวนี้⁴⁵ แต่ผู้คนก็ยังคงใช้ชีวิตกันตามปกติโดยส่วนใหญ่ที่ชาวสยามมีนิสัยว่าง่าย ไม่ค้ำทรน และเฉื่อยชา และด้วยบุคลิกลักษณะดังกล่าวนี้เองทางอังกฤษจึงได้สรุปว่ามีสาเหตุ

⁴¹ เรื่องเดิม, หน้า 126.

⁴² เรื่องเดิม, หน้า 119.

⁴³ ในหนังสือเรื่อง “จดหมายเหตุการณ์อนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์” มีรายละเอียดเรื่องสภาพภูมิศาสตร์ของกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งระบุว่า ในสมัยธนบุรีขณะที่เจ้าพระยาจักรี (รัชกาลที่ 1) ได้รับพระราชโองการในการขุดคลองคูเมืองธนบุรีฝั่งตะวันออก (คลองคูเมืองเดิมและคลองหลอดในปัจจุบัน) ปรากฏว่าพื้นที่บริเวณนี้ยังลุ่มและเฉอะแฉะมาก.

⁴⁴ ดูรายละเอียดใน เอกสารของครอว์ฟอร์ด, หน้า 130.

⁴⁵ เฮนรี เบอร์นี, สาวีตรี สุวรรณสถิตย์ แปล, เอกสารของเฮนรี เบอร์นี เล่ม 1, กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, หน้า 97-98.

สำคัญมาจากการกุมอำนาจการปกครองไว้กับคนเพียงกลุ่มเดียวจึงทำให้คนกลุ่มใหญ่ไม่มีบทบาทในการคิดและตัดสินใจ⁴⁶

นอกจากนี้ยังได้มีการบันทึกถึงเกณฑ์การแต่งงานของคนสยามโดยมองจากประชากรในกรุงเทพฯ ไว้ด้วยว่า อายุการแต่งงานของชายส่วนใหญ่จะอยู่ที่ 21 ปี และหญิงจะอยู่ที่ 18 ปี ผู้หญิงเองนั้นไม่จำเป็นต้องเก็บตัวอยู่แต่ในบ้าน สามารถออกมาทำงานนอกบ้านได้ และไม่จำเป็นต้องแต่งกายมิดชิด⁴⁷

ประชากรอีกกลุ่มหนึ่งที่ทางคณะทูตได้มีการบันทึกไว้ด้วยก็คือขอทานในกรุงเทพฯ ซึ่งจะมีมากในช่วงวันหยุด ซึ่งทางวัดเปิดให้มีการแจกทาน⁴⁸ การบันทึกถึงขอทานอย่างเป็นทางการเป็นลายลักษณ์อักษรครั้งนี้ แสดงให้เห็นว่าจำนวนของขอทานในกรุงเทพฯ คงมีอยู่จำนวนมากและสามารถพบเห็นได้ทั่วไป

ความผูกพันกับสายน้ำ

กรุงเทพฯ นั้นเริ่มเป็นที่รู้จักของชาวยุโรปภายหลังจากที่มีการเปิดประเทศโดยการทำสนธิสัญญาเบาริงตั้งแต่ปี พ.ศ. 2364 เป็นต้นมา ซึ่งภาพของกรุงเทพฯ ก็ยังคงภาพของเมืองเวนิสแห่งตะวันออกเช่นเดียวกับที่เคยมีการขนานนามให้กับกรุงศรีอยุธยา กล่าวคือวิถีชีวิตในกรุงเทพฯ ก็ยังคงผูกพันอยู่กับสายน้ำอยู่อย่างเหนียวแน่น ไม่ว่าจะเป็นกิจกรรมทางด้านการค้าขาย การตั้งถิ่นฐานรวมทั้งการคมนาคมภายในเมือง ก็ล้วนเกี่ยวข้องกับแม่น้ำลำคลองทั้งสิ้น

ความผูกพันกับสายน้ำอย่างเหนียวแน่นของคนกรุงเทพฯ อาจเห็นได้จากลักษณะการตั้งบ้านเรือนริมน้ำ ที่ก่อสร้างอย่างเรียบง่ายด้วยการขึ้น โครงไม้ไผ่ มีการปูไม้เป็นพื้นกระดานของบ้าน นอกจากนี้การตั้งบ้านเรือนริมน้ำ และในแม่น้ำก็ยังมีบ้านลอยน้ำ การค้าขายในกรุงเทพฯ เกิดขึ้นตามลำคลองและริมน้ำ การมีบ้านลอยน้ำทำให้สะดวกต่อการเคลื่อนย้ายซึ่งอาจจะเกี่ยวข้องกับการมีอาชีพเป็นพ่อค้า แม่ค้า วิถีชีวิตเช่นนี้เองทำให้ชาวตะวันตกที่เข้ามาในกรุงเทพฯ ในช่วงปี พ.ศ. 2364 เป็นต้นมา รู้สึกตื่นตาตื่นใจ เอกสารฉบับหนึ่งที่เขียนขึ้นโดยชายชาวอังกฤษที่เข้ามาทำงานภายในราชสำนักกรุงเทพฯ ในปลายสมัยรัชกาลที่ 3 ได้ประมาณจำนวนทั้งหมดของบ้านเรือนริมน้ำและบ้านลอยน้ำอาจประมาณได้ว่าในช่วงปี พ.ศ. 2383 กรุงเทพฯ น่าจะมีบ้านเรือนริมน้ำมากกว่า 70,000 หลังคาเรือน และมีบ้านเรือนจำนวนเล็กน้อยเท่านั้นที่สร้างอยู่บนพื้นดิน แต่ผู้เขียนก็ได้แย้งว่าตัวเลขของจำนวนประชากรดังกล่าวนี้อาจเกินความจริง หากหยิบยกเอาตัวเลขของจำนวนประชากรในกรุงเทพฯ ทั้งหมดที่เทาเซนต์ แฮริส ตัวแทนประธานาธิบดีสหรัฐอเมริกาผู้ซึ่งแวะมาเยือนประเทศไทยเพื่อตกลงเรื่องสนธิสัญญาทางการค้ากับไทย ก่อนที่จะเดินทางไป

⁴⁶ จอห์น ครอว์ฟอร์ด, เรื่องเดิม, หน้า 131.

⁴⁷ เรื่องเดิม, หน้า 131.

⁴⁸ เรื่องเดิม, หน้า 129.

ปฏิบัติงานต่อที่ประเทศญี่ปุ่นในสมัยรัชกาลที่ 4 เมื่อปี พ.ศ. 2399 ได้ประเมินไว้ว่าจำนวนบ้านเรือนที่อยู่บนพื้นดินและบ้านเรือนลอยน้ำทั้งหมดน่าจะมีจำนวนประมาณ 7,000 หลังคาเรือนและเทาเซนต์ แฮริส ก็ได้กล่าวว่าตัวเลขที่มีก่อนหน้านั้นไม่เป็นความจริง เนื่องจากหากพิจารณาจากตัวเลขการเสียภาษีในสมัยรัชกาลที่ 4 แล้วก็พบว่าได้มีการเก็บภาษีมาจากเรือนแพตามแนวริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาจำนวน 712 หลัง, ตามแนวคลองบางกอกน้อย 100 หลัง และตามแนวคลองอื่นๆอีก 88 หลัง ซึ่งเรือที่เก็บภาษีนี้อาจจะเป็นเรือที่ทำการค้า

แม้ว่าตัวเลขของประชากรที่มีการประเมินไว้ในช่วงปี พ.ศ. 2383 จะไม่เป็นความจริง แต่จำนวนประชากรภายในกรุงเทพฯก็น่าจะเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วจนต้องมีการขยายเขตเมืองทางด้านทิศตะวันออกออกไปโดยการขุดคลองผดุงกรุงเกษมในระหว่างปีพ.ศ. 2394-2395 ซึ่งก็ทำให้พื้นที่ภายในพระนครเพิ่มขึ้นอีกเท่าตัว และเป็นไปได้ที่พื้นที่ใหม่นี้อาจเป็นการขยายขอบเขตเพื่อรองรับจำนวนประชากรที่เคยอาศัยอยู่บนเรือ และได้ย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่บนบก การที่บ้านเรือนลอยน้ำเหล่านั้นได้ย้ายมาปักหลักบนบกนั้นก็อาจเนื่องจากผลที่รัฐได้ทำสนธิสัญญาทางการค้ากับชาติตะวันตก ระหว่างปีพ.ศ. 2384-2394 นั่นเอง

สาเหตุที่ประชากรในกรุงเทพฯ นิยมตั้งบ้านเรือนอยู่ริมน้ำก็เนื่องมาจากมีความสะดวกสบายในแง่ของการคมนาคม การใช้น้ำในการบริโภคและยังเป็นการปรับตัวเข้ากับภัยธรรมชาติหากกรุงเทพฯ เกิดน้ำท่วม นอกจากนี้ เอกสารของชาวต่างชาติอื่นๆ ที่ได้กล่าวว่าการตั้งบ้านริมน้ำอาจเกี่ยวข้องกับการเกิดโรคอหิวาตกโรค ดังนั้นพระมหากษัตริย์จึงทรงสนับสนุนให้ประชาชนของพระองค์ตั้งบ้านเรือนริมน้ำเพื่อสุขลักษณะและการถ่ายเทอากาศที่ดี ดังนั้นต่อมาสิทธิอำนาจเหนือพื้นที่ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา จึงสงวนไว้เพื่อกลุ่มชนชั้นปกครอง ขุนนาง และกลุ่มผู้มั่งคั่งอื่นๆ แต่ถึงแม้ว่าจะมีการตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณริมน้ำกันอย่างหนาแน่นแต่พื้นที่บนบกนั้นก็ยังคงได้รับการบุกเบิกโดยกลุ่มชนชั้นปกครองและขุนนาง ด้วยการสร้างวัด ดังนั้นที่ดินในช่วงแรกๆจึงยังคงมีราคาแพงและเป็นเขตหวงห้ามสำหรับสามัญชน แต่เมื่อเมืองมีการพัฒนามากขึ้นและได้มีการสร้างถนนขึ้นในกรุงเทพฯ จำนวนประชากรที่อยู่อาศัยริมน้ำก็เริ่มลดจำนวนลง

ในขณะที่ชีวิตริมน้ำและการมีบ้านลอยน้ำยังคงดำเนินต่อไปในกรุงเทพฯ กลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 ซึ่งตรงกับสมัยรัชกาลที่ 4 รัฐบาลก็สร้างถนนสายแรกขึ้นในกรุงเทพฯ คือ ถนนเจริญกรุงหรือที่ชาวตะวันตกเรียกว่า ถนนตัดใหม่ หรือ New Road ตามการทูลขอของสถานกงสุลของชาวยุโรป ที่ได้ถวายเหตุผลกับพระองค์ว่าชาวยุโรปนั้นเคยชินกับการพักผ่อนด้วยการนั่งรถม้าหรือขี่ม้าไปตามถนน แต่ในกรุงเทพฯยังไม่มีถนน จึงเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ชาวยุโรปมีปัญหาสุขภาพ ซึ่งรัชกาลที่ 4 ก็ทรงเห็นชอบด้วย เนื่องจากขณะนั้นประชากรชาวยุโรปในกรุงเทพฯ ก็เริ่มมีจำนวนมากขึ้น สิ่งแรกที่จะต้องกระทำก่อนการก่อสร้างสิ่งต่างๆลงบนพื้นดินของกรุงเทพฯ ก็คือการปรับฐานรากของอาคารเพื่อป้องกันน้ำท่วม โดยการปักไม้ระแนงที่มีความยาวประมาณ 1 ฟุตลงไปในพื้นโคลนที่เฉอะแฉะ และจะต้องมีการเตรียมพื้นที่กันหลายปี

การสร้างถนนภายในกรุงเทพฯ ในสมัยรัชกาลที่ 4 คือจุดเริ่มของการพัฒนาด้านสาธารณูปโภคพื้นฐานที่มีอยู่อย่างต่อเนื่องในสมัยรัชสมัยต่อมาคือสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งก็ทำให้กรุงเทพฯ เปลี่ยนโฉมหน้าของเมืองจากเมืองลอยน้ำและการเป็นเมืองเวนิสตะวันออกกลายมาเป็นเมืองบนบกที่เริ่มมีการพัฒนาให้ทัดเทียมกับนานาอารยประเทศ

ระบบสาธารณูปโภคต่างๆ ที่ได้เริ่มมีขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 คือ การสร้างถนนเพิ่มเติม ซึ่งถนนสายสำคัญที่ผู้เขียนได้กล่าวถึงก็คือ ถนนราชดำเนินซึ่งได้สร้างขึ้นเลียนแบบถนน Champs Elysées ซึ่งเป็นถนนที่มีความยาวทั้งสิ้น 3 กิโลเมตร และกว้าง 6 เมตร ตามแนวถนนจะมีการปลูกต้นไม้ ถนนสายนี้สร้างขึ้นเพื่อเชื่อมต่อกับพื้นที่ซึ่งบุกเบิกใหม่ คือ พระราชวังดุสิต พระที่นั่งอนันตสมาคม รวมไปถึงพื้นที่ทางด้านเหนือของคลองผดุงกรุงเกษม ถนนต่างๆ ที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 นี้ ได้ทำให้ภาพการสัญจรภายในกรุงเทพฯ เปลี่ยนแปลงไป ตามถนนหนทางต่างๆ เริ่มมีภาพของการสัญจรบนบก ด้วยรถม้า รถลาก รถจักรยาน และต่อมาก็ได้เริ่มมีการสัญจรด้วยรถรางไฟฟ้า และรถยนต์อีกจำนวนเล็กน้อย แม้ว่าเส้นทางคมนาคมหลักจะยังคงเป็นแม่น้ำลำคลองอยู่

ระบบสาธารณูปโภค

การที่มีรถรางไฟฟ้าใช้ในกรุงเทพฯ แสดงให้เห็นว่าในช่วงเวลานี้กรุงเทพฯ ได้มีการเปิดดำเนินการด้านโรงไฟฟ้าขึ้นแล้ว ถนนสายหลักได้มีการเปลี่ยนไปใช้โคมไฟ ส่วนถนนสายรองอื่นๆ รอบนอกเขตเมืองก็ยังคงใช้ตะเกียงน้ำมันมะพร้าว ซึ่งเจ้าหน้าที่ก็จะเริ่มตระเวนจุดตะเกียงในช่วงเย็น

สำหรับกิจการอีกประการหนึ่ง ก็คือ กิจการประปา ซึ่งได้มีการวางท่อประปาเข้าไปในเมือง และได้มีการขุดเจาะน้ำบาดาล

องค์ประกอบของเมืองที่เปลี่ยนแปลงไปอีกประการหนึ่งก็คือ การสร้างบ้านเรือนขนาดใหญ่ขึ้นบนบก บ้านเรือนขนาดใหญ่ซึ่งเป็นรูปแบบดั้งเดิมได้ถูกรื้อลงและได้มีการสร้างขึ้นใหม่ด้วยอิฐตามรูปแบบบ้านของชาวยุโรป ในขณะที่บ้านส่วนใหญ่ก็ยังคงมีการสร้างด้วยไม้ ไม้ไผ่ หรือมุงหลังคาด้วยจาก ชาวไทยผู้มั่งคั่งอาจสังสรรค์และพบปะกับชาวยุโรปด้วยธรรมเนียมของชาวยุโรปที่บ้านของตน แต่วิถีการดำรงชีวิตนั้นก็ยังคงเป็นธรรมเนียมของไทยอยู่เช่นเดิม

การรับเอาวัฒนธรรมของชาวยุโรปเข้ามาภายในกรุงเทพฯ ผ่านการพัฒนาลักษณะทางกายภาพของเมืองนั้น น่าจะแสดงให้เห็นถึง อิทธิพลของวัฒนธรรมชาวยุโรปที่เริ่มเข้ามาสู่พื้นที่บางส่วนของกรุงเทพฯ และได้ดำเนินไปพร้อมกับวัฒนธรรมเดิมของกรุงเทพฯ เช่น เสื้อผ้าของชาวยุโรปที่ผลิตด้วยผ้าฝ้ายที่มีสีสันสดใสจากประเทศอังกฤษ เยอรมนี และสวีเดนแลนด์ ทำให้ย่านของชาวยุโรปนั้นกลายเป็นย่านที่มีลักษณะความเป็นแฟชั่นมากที่สุด ในขณะที่ประชากรดั้งเดิมของกรุงเทพฯ นิยมแต่งกายและใส่เครื่องประดับตามสีสันของวันต่างๆ คือ วันอาทิตย์จะสวมสีแดงและใช้ทับทิมเป็นเครื่องประดับ วันจันทร์สวมใส่สีขาวหรือสีเงินและใช้พลอยสีขาวขุนเป็นเครื่องประดับ วันอังคารสวมใส่สีแดงอ่อนและใช้หินจาก

ปะการังเป็นเครื่องประดับ วันพุธสวมใส่สีเครื่องนุ่งห่มสีเขียวและใช้มรกตเป็นเครื่องประดับ วันพฤหัสบดีสวมใส่เสื้อผ้าที่มีสีสลับกันและเพชรตาแมว วันศุกร์สวมใส่สีฟ้าออกเงินและใช้เพชรเป็นเครื่องประดับ ส่วนวันเสาร์สวมใส่สีน้ำเงินและใช้นิลเป็นเครื่องประดับ

สาธารณูปโภคอื่นๆ ที่เริ่มมีขึ้นในกรุงเทพฯ เช่น กิจการรถไฟ โรงพยาบาล โรงแรม โรงเรียน หอสมุด พิพิธภัณฑ์ ในขณะที่เรือเดินทะเลขนาดใหญ่ก็เข้ามาเทียบท่าที่กรุงเทพฯ ผู้เขียนกล่าวว่าตามแนวริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาที่มีการทอดสมอเรือนั้นมีโรงสีต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นโรงสีข้าว โรงสีบอวย โรงสีอ้อย โรงสีไม้สัก ที่ส่งเสียงดังนำราคาคุณภาพวันดีดำน่าเกลียดออกมา ในขณะที่เรือแพก็ยังคงลอยอ้อยอิ่งอยู่ตามริมฝั่งแม่น้ำผูกโยงอยู่ตามพื้นที่ว่างที่สามารถกระทำได้ ส่วนพ่อค้าแม่ค้าเร่ร้องขายของของคนจากเรือขนาดเล็ก สวนตลาดบนบกของกรุงเทพฯ นั้นก็จะอยู่ที่สำเพ็ง ซึ่งเป็นย่านชุมชนชาวจีน ทุกๆ บ้านในสำเพ็งนั้นเป็นร้านค้าหนาแน่นไปด้วยผู้ซื้อและผู้ขายตลอดทั้งวัน ส่วนเวลากลางคืนนั้นสำเพ็งเป็นแหล่งที่สามารถเข้าท่องเที่ยวหาความสำราญได้จากการเล่นพนันในบ่อน ช่องโสภณี และโรงฝิ่น ในช่วงเปลี่ยนผ่านของศตวรรษ ดูเหมือนว่ากรุงเทพฯ จะกลายเป็นเมืองที่มีแต่ความแปรปรวนและมีความขัดแย้งกันอย่างสุดขั้วระหว่างความทันสมัยกับวิถีชีวิตดั้งเดิมที่ดำเนินไปพร้อมกันคือวิถีชีวิตของคนบนบกและวิถีชีวิตของคนริมน้ำ จนทำให้เมืองทั้งเมืองมีความแปลกแยกและในที่สุดกรุงเทพฯ ก็ได้ละทิ้งวิถีชีวิตดั้งเดิมซึ่งเคยอยู่ริมน้ำ กระทั่งปัจจุบันนี้ กรุงเทพฯ ก็ไม่ได้เป็นเมืองเวนิสแห่งตะวันออกอีกต่อไปแล้ว

กรุงเทพฯ และวัฒนธรรมภายในราชสำนัก

ภายหลังจากที่การเจรจากับสยามครั้งแรกล้มเหลว ทางอังกฤษได้ส่งร้อยเอกเฮนรี เบอร์นีเข้ามาทำการเจรจากับสยามอีกครั้ง ซึ่งนอกเหนือไปจากภารกิจด้านการทูตแล้ว เบอร์นียังได้มีการจัดบันทึกการปฏิบัติงานในแต่ละวัน โดยที่เนื้อหาส่วนหนึ่งแสดงให้เห็นถึงอีกแง่มุมหนึ่งของวัฒนธรรมสยามในกรุงเทพฯ โดยเฉพาะธรรมเนียมการต้อนรับราชทูตของราชสำนักซึ่งมีทั้งเนื้อหาที่กล่าวชมเชยวัฒนธรรมสยาม และติเตียนธรรมเนียมการปฏิบัติที่ไม่เห็นด้วยตามรายละเอียดต่างๆ ดังนี้

1 การเชิญศุภสาสน์ของข้าหลวงใหญ่ที่ป็นิ่งเพื่อทูลเกล้าฯ ถวายพระมหากษัตริย์ เมื่อร้อยเอกเฮนรี เบอร์นี ได้เดินทางเข้ามาถึงกรุงเทพฯ ทางราชสำนักสยามก็ได้มีการจัดกระบวนการต้อนรับและมีพิธีการในการเชิญศุภสาสน์เพื่อทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทางเรือ ซึ่งเรือหลวงที่เชิญศุภสาสน์นั้นประกอบไปด้วยฝีพาย 48 คน ซึ่งแต่งกายด้วยชุดสีแดง มีเรือนำขบวน 2 ลำ แต่ละลำมีวงมโหรี (น่าจะหมายถึงการประโคมกลองและเป่าแตรสังข์ในขบวนเรือ) บรรเลงในเรือ และมีเรือรบยิงสลุต⁴⁹ ประเด็นดังกล่าวนี้มีความน่าสนใจตรงที่ร้อยเอกเฮนรี เบอร์นีได้กล่าวเปรียบเทียบรูปแบบเรือในการเชิญศุภสาสน์ครั้งนี้ ว่ามีรูปแบบคล้ายกับภาพเรือในจดหมาย

⁴⁹ เอกสารของเฮนรี เบอร์นี เล่ม 1, หน้า 34-35.

เหตุของเชอวาเลีย เดอ โชมองต์ และลาอูแบร์ ซึ่งเป็นคณะทูตฝรั่งเศสที่เดินทางเข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีกับสยาม ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ซึ่งจากกล่าวถึงจดหมายเหตุของคณะทูตทั้ง 2 ฉบับนี้ ได้แสดงให้เห็นว่า ร้อยเอกเฮนรี เบอร์นี่ ได้มีการศึกษาข้อมูลทางด้านวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับภารกิจของตนมาเป็นอย่างดี ถึงแม้ว่าในบางประเด็นตัวเองจะไม่เข้าใจวิถีชีวิตภายใต้วัฒนธรรมสยามเลยก็ตาม

2. การถวายความเคารพต่อเบื้องพระพักตร์พระมหากษัตริย์ ในประเด็นนี้แสดงให้เห็นถึงวิธีการแสดงความเคารพต่อเบื้องพระพักตร์พระมหากษัตริย์ที่แตกต่างกัน กล่าวคือฝ่ายสยามต้องการให้ร้อยเอกเฮนรี เบอร์นี่ ถอดรองเท้าขณะเข้าเฝ้า แต่เขาก็ยืนยันกรานว่าเขาจะใช้วิธีแสดงความเคารพตามวัฒนธรรมของเขาโดยการถอดหมวก นอกจากนี้เนื้อหาในส่วนนี้ยังมีรายละเอียดบางส่วนที่กล่าวถึงการถวายสาสน์ต่อพระมหากษัตริย์ ซึ่งทางร้อยเอกเฮนรี เบอร์นี่ ต้องการถวายสาสน์จากข้าหลวงใหญ่ที่ป็นังให้ถึงพระหัตถ์ด้วยตัวเอง แต่ทางฝ่ายสยามได้ปรามไว้ว่าไม่สามารถกระทำได้เนื่องจากขุนนางสยามเองต้องหมอบกราบและอยู่ในระยะที่ห่างไกล ขณะเข้าเฝ้าพระมหากษัตริย์ การกระทำดังกล่าวอาจทำให้เหล่าขุนนางตกใจ อย่างไรก็ตามแม้ร้อยเอกเฮนรี เบอร์นี่ จะไม่เห็นด้วยกับพิธีการต่างๆในการเข้าเฝ้าของสยาม แต่เขาก็ตกลงใจที่จะแสดงความเคารพด้วยการถวายบังคม⁵⁰ และภายหลังจากที่ได้ตกลงกันเรื่องการพิธีการในขณะที่เข้าเฝ้าเรียบร้อยแล้วอีก 2 วันต่อมา ร้อยเอกเฮนรี เบอร์นี่ ก็ได้เข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งในเอกสารได้มีการบรรยายถึง บรรยากาศและภายในราชสำนักสยาม (ท้องพระโรง)ซึ่งเจ้าหน้าที่สยามล้วนแล้วแต่หมอบกราบหรือคลานขณะเข้าเฝ้าและถวายความเคารพด้วยการถวายบังคม⁵¹

3. การทวนพระนามเต็มของพระมหากษัตริย์ซึ่งมีความยาวมากและร้อยเอกเฮนรี เบอร์นี่ มองว่าเป็นการเสียเวลา⁵²

4. พระมหากษัตริย์สยามทรงไม่สวมมงกุฎขณะออกจากราชการ ในประเด็นนี้ร้อยเอกเฮนรี เบอร์นี่ ได้ตั้งข้อสังเกตว่าพระมหากษัตริย์สยามทรงสวมมงกุฎเฉพาะวันราชาภิเษกเท่านั้น นอกจากนี้ยังได้มีการบรรยายถึงฉลองพระองค์ที่ทรงสวมใส่ขณะว่าราชการว่าเป็นฉลองพระองค์สีทอง ซึ่งมีเสื้อยาวบางแบบมีสลินทับอีกชั้นหนึ่ง นอกจากนี้ร้อยเอกเฮนรี เบอร์นี่ ยังได้บรรยายถึงลักษณะของสถาปัตยกรรมท้องพระโรงสยามโดยเฉพาะที่ประทับ (บัลลังก์) ของพระมหากษัตริย์ที่มีลักษณะคล้ายเรือ การตกแต่งเสาด้วยลวดลายแบบจีนซึ่งเป็นศิลปะแบบพระราชนิยมในสมัย

⁵⁰ รายละเอียดส่วนนี้ ร้อยเอกเฮนรี เบอร์นี่ ได้บรรยายไว้ว่าเป็นการ “พนมมือจรดหน้าผาก” ดูเฮนรี เบอร์นี่, สวัสดิ์ สุวรรณสถิตย์ แปล, เอกสารของเฮนรี เบอร์นี่ เล่ม 1, กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2514, หน้า 53-55.

⁵¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 57-58.

⁵² เรื่องเดียวกัน, หน้า 64.

รัชกาลที่ 3 แต่อย่างไรก็ตาม ร้อยเอกเฮนรี เบอร์นี่ ก็ยังมองว่าวิธีการตกแต่งท้องพระโรงดังกล่าวไม่สวยงามเท่าใดนัก เนื่องจากไม่มีความเข้าใจในสุนทรียภาพทางศิลปะของสยามนั่นเอง⁵³

5. การอัญเชิญพระพุทธรชินราชมาทำการสักการะในกรุงเทพฯ ในประเด็นนี้ ร้อยเอกเฮนรี เบอร์นี่ ได้กล่าวถึงพิธีการต่างๆ ในการอัญเชิญพระพุทธรชินราชมาทำการสักการะที่กรุงเทพฯ ซึ่งตัวเขาเองก็ไม่มี ความเข้าใจถึงความสำคัญของพิธีดังกล่าว นอกจากนี้ยังไม่เข้าใจว่าเหตุใดฝ่ายสยามจึงให้ความสำคัญต่อพิธีการดังกล่าวนี้เป็นอย่างมาก โดยขณะที่มีพระราชพิธี บุคคลฝ่ายต่างๆ ถึงกับไม่สนใจกิจการบ้านเมืองส่วนอื่น⁵⁴

6. การส่งจดหมายราชการ ร้อยเอกเฮนรี เบอร์นี่ ได้บันทึกไว้ว่า ตามธรรมเนียมราชการไทย หากส่งจดหมายถึงผู้ใด ผู้ส่งจะต้องไปส่งจดหมายด้วยตัวเอง หากใช้บุคคลอื่นไปส่งถือว่าเป็นการดูถูกอย่างยิ่ง หากเจ้าของจดหมายไปส่งด้วยตัวเองไม่ได้ก็จะต้องให้ผู้ที่มิตำแหน่งเท่าเทียมกัน ไปส่งแทนตน⁵⁵

7. การเข้าพบข้าราชการฝ่ายสยาม ในประเด็นนี้ ร้อยเอกเฮนรี เบอร์นี่ แสดงความไม่เข้าใจเกี่ยวกับธรรมเนียมเรื่องการนั่งพื้นเพื่อรอเข้าพบข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ โดยเฉพาะเรื่อง การนั่งพับเพียบ⁵⁶

8. พระยาแรกนาขวัญ: เนื้อหาในส่วนนี้ ร้อยเอกเฮนรี เบอร์นี่ ได้กล่าวถึงพระยาพลเทพ ซึ่งเป็นเจ้ากรมว่าท่านมีหน้าที่บางประการใน “วันสำคัญ” ซึ่งก็คือ วันประกอบพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ซึ่งพระยาพลเทพจะเป็นผู้ทำหน้าที่พระยาแรกนาขวัญ แต่ด้วยความไม่เข้าใจประเพณีสยามจึงทำให้อธิบายได้ไม่ชัดเจนนัก⁵⁷

9. กิจการในครอบครัวมีความสำคัญมากกว่าหน้าที่การงาน ประเด็นนี้สืบเนื่องมาจากการที่เจ้านครไม่สามารถปฏิบัติภารกิจให้แก่ฝ่ายอังกฤษได้ และอ้างเหตุผลสำคัญว่าลูกชายของคนป่วยหนัก เจ้านครจึงต้องดูแลลูกชายก่อนที่จะมาปฏิบัติราชการ⁵⁸ มุมมองดังกล่าวนี้ได้สะท้อนให้เห็นถึงความแตกต่างของทั้งสองวัฒนธรรม ซึ่งวัฒนธรรมสยามจะให้ความสำคัญต่อญาติพี่น้องมากกว่า

10. วัฒนธรรมที่มองว่าศีรษะเป็นสิ่งที่สำคัญสูงสุดและไม่สามารถนำมาล้อเล่นได้ ประเด็นดังกล่าวนี้สืบเนื่องมาจากการที่ ร้อยเอกเฮนรี เบอร์นี่ กล่าวชมพระยาพิพัฒน์ว่า “หัวดี” ซึ่งร้อยเอกเฮนรี เบอร์นี่ เข้าใจว่าหมายถึงฉลาดหลักแหลมมีความเข้าใจในเรื่องราวต่างๆ เป็นอย่างดี แต่พระยาพิพัฒน์กลับรู้สึกโกรธ เพราะถือว่าเป็นการดูหมิ่น อย่างไรก็ตามประเด็นนี้อาจมองได้

⁵³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 62-63.

⁵⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 88-90, 95-96.

⁵⁵ เรื่องเดิม, หน้า 100.

⁵⁶ ร้อยเอกเฮนรี เบอร์นี่ ใช้คำว่า “นั่งทับเท้า” ดูเฮนรี เบอร์นี่, เรื่องเดิม, หน้า 109.

⁵⁷ เรื่องเดิม, หน้า 112-113.

⁵⁸ เรื่องเดิม, หน้า 120 และ 147.

หลายแง่มุม กล่าวคือ การที่พระยาพิพัฒน์โกธอาจเนื่องมาจากมองว่า ร้อยเอกเฮนรี เบอร์นี่ พุดลบท หุตุน นอกจากนี้อาจมองได้ว่า การชมว่า “หัวดี” เป็นคำพูดที่ต่างระดับกันเกินไป (คำนี้เหมาะสมกับผู้ที่มีอาวุโสกว่ากล่าวชมผู้เยาว์) ดังนั้นจึงถือว่าเป็นการไม่ให้เกียรติ

11. ลำดับยศศักดิ์ของขุนนางไทยกับขุนนางอังกฤษ การมาปฏิบัติภารกิจในกรุงเทพฯ ครั้งนี้ของร้อยเอกเฮนรี เบอร์นี่นอกจากจะมีการจดบันทึกเรื่องราวต่างๆที่เขาได้ประสบพบเจอ ยังปรากฏว่าเขาให้ความสำคัญต่อลำดับยศศักดิ์ขุนนางไทย และได้มีการจดบันทึกเปรียบเทียบลำดับยศศักดิ์ของขุนนางอังกฤษด้วย ดังนี้

- เจ้าพระยา เทียบเท่า Governor General
- พระยา เทียบเท่า Governor
- พระ เทียบเท่า Lieutenant
- หลวง เทียบเท่า Resident
- ขุน เทียบเท่า ยศศักดิ์ที่ต่ำลงมาอีกระดับหนึ่ง
- หมื่น เทียบเท่า ยศศักดิ์ที่ต่ำลงมาอีกระดับหนึ่ง

นอกจากรายละเอียดที่ได้กล่าวมาแล้วทั้งหมด ร้อยเอกเฮนรี เบอร์นี่ ยังได้มีการบันทึกถึงเรื่องราวปลีกย่อยอื่นๆอีก เช่น บุคลิกลักษณะของทหารราชองครักษ์ที่ดูไม่ฝั่งผายนัก และอาวุธประจำตำแหน่งที่ถืออยู่ก็แลดูเก่าเกินไป⁵⁹ หรือการกล่าวถึงสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของล้ามคริสเตียน หรือชุมชนชาวคริสเตียนบริเวณกุฎีจีนว่าสกปรกไม่ถูกสุขลักษณะ⁶⁰

ที่กล่าวมาทั้งหมดเห็นได้ว่า การที่อังกฤษเข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีกับสยามในสมัยรัชกาลที่ 3 นั้น แม้ว่าจะมีการศึกษาข้อมูลบางส่วนเกี่ยวกับวัฒนธรรมด้านต่างๆ ของสยาม แต่ตัวแทนที่เข้ามาทำการเจรจา ก็ยังไม่มี ความเข้าใจในวัฒนธรรมของสยามมากนัก และมองว่าวัฒนธรรมสยามเป็นสิ่งที่แปลกประหลาดสำหรับตน การกระทำบางประการของสยามเป็นสิ่งที่ขัดต่อวัฒนธรรมของอังกฤษ โดยเฉพาะประเด็นการทำความเคารพซึ่งดูเหมือนฝ่ายอังกฤษจะมองว่าเป็นพิธีการที่ยุ่งยากและไม่เกิดประโยชน์ใดในการเจรจา สาเหตุดังกล่าวนี้เองทำให้ในสมัยต่อมา คือ สมัยรัชกาลที่ 4 จึงโปรดเกล้าฯ ให้มีการปรับเปลี่ยนพิธีการเข้าเฝ้าต่างๆ เพื่อให้การเจรจาดีต่อมีความรวดเร็วมากขึ้น และเหมาะสมกับสถานการณ์บ้านเมืองที่จำเป็นจะต้องรับมือกับการเปลี่ยนแปลงของโลก และการเข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีของชาติตะวันตกต่างๆ

⁵⁹ เรื่องเดิม, หน้า 64.

⁶⁰ ปัจจุบันคือย่านกุฎีจีน บริเวณโบสถ์ข้างตาคูรุส ดูรายละเอียดใน เฮนรี เบอร์นี่, เรื่องเดิม, หน้า 101.